

فصل اول

جایگاه جهانی اقتصاد ایران و تصویر آن در شاخص‌های بین‌المللی

تحت شرایطی که اقتصاد جهانی در سال ۲۰۱۶ با رشد محدود، کاهش درآمد سرانه، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تجارت خارجی مواجه بود؛ اقتصاد ایران به واسطه لغو تحریم‌ها وضعیت مناسب‌تری به لحاظ رشد اقتصادی و جذب سرمایه‌های خارجی تجربه کرد. همچنین از طریق انجام برخی اقدامات زمینه بهبود شاخص‌های محیطی را فراهم ساخت.

بررسی عملکرد اقتصاد ایران در سال ۲۰۱۶ نشانگر تولید ناخالص داخلی ۳۷۷ میلیارد دلاری (سهم ۰/۵ درصدی و رتبه ۲۹ جهانی)، درآمد سرانه ۵۵۳۰ دلاری (رتبه ۱۱۶ جهانی)، تورم ۸/۹ درصدی (رتبه ۲۳ جهانی)، سهم ۰/۴ درصدی از صادرات جهانی و ۰/۲۵ درصدی از واردات جهانی بوده است. شاخص رقابت‌پذیری صنعتی ایران در سال ۲۰۱۵ معادل ۰/۰۴۸ (رتبه ۵۹ جهانی) بوده است. ایران در سال ۲۰۱۶ توانست جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی خود را با افزایش ۶۴ درصدی به سطح حدود ۳/۴ میلیارد دلار برساند.

رتبه ایران در سال ۲۰۱۶ در شاخص‌های آزادی اقتصادی، نوآوری جهانی و عملکرد لجستیک بهبود یافت و در شاخص‌های رقابت‌پذیری، سهولت کسب و کار و توانمندسازی تجاری افت کرد. اقداماتی مانند فعال‌سازی اظهار الکترونیکی، ایجاد گمرکات تخصصی و مجهز نمودن آنها (جهت تسهیل تجارت)، ارتقاء و مکانیزه کردن فرآیندهای ترخیص کالا از طریق راه‌اندازی سیستم جامع گمرکی و پنجره واحد گمرکی (جهت بهبود عملکرد لجستیک) در بهبود شاخص‌های محیطی مؤثر بوده است.

در ارتباط با جایگاه جهانی ایران از منظر شاخص‌های بین‌المللی در این سال دو نکته کلیدی قابل ذکر است: اول وجود فاصله قابل توجه بین تولید ناخالص داخلی ایران با ترکیه و عربستان سعودی و همچنین فاصله نزدیک امارات متحده عربی با ایران و دوم فاصله فزاینده‌ای که از نظر شاخص رقابت‌پذیری صنعتی با کشورهای ترکیه، عربستان سعودی و امارات متحده عربی در حال شکل گرفتن می‌باشد.

فصل حاضر با تفصیل بیشتر در دو بخش به بررسی جایگاه ایران در نماگرهای اقتصادی منتخب شامل تولید ناخالص داخلی، درآمد سرانه، تجارت، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تورم طی دوره ۲۰۱۲-۱۶ و بررسی وضعیت شاخص‌های محیطی تأثیرگذار در فعالیت‌های اقتصادی مانند سهولت کسب و کار، رقابت‌پذیری، آزادی اقتصادی، نوآوری جهانی، توانمندسازی تجاری و عملکرد لجستیک پرداخته است.

۱-۱. نماگرهای اقتصادی منتخب

در این بخش به منظور ارائه تصویری از جایگاه جهانی ایران در بین کشورهای منتخب منطقه برخی شاخص‌های اقتصادی، تجاری و صنعتی شامل تولید ناخالص داخلی، درآمد سرانه، تجارت، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، تورم و ... مورد مقایسه قرار گرفته است.

۱-۱-۱. تولید ناخالص داخلی

بر اساس گزارش صندوق بین‌المللی پول^۱، تولید ناخالص داخلی اسمی جهان به قیمت‌های جاری در سال ۲۰۱۶ معادل ۷۵ هزار میلیارد دلار بوده که نسبت به سال ۲۰۱۵ حدود ۱٫۴ درصد رشد داشته است (رشد اقتصاد جهانی سال ۲۰۱۵ نسبت به سال قبل ۵٫۴- درصد بوده است). تولید ناخالص داخلی اسمی ایران در سال ۲۰۱۶ با رشد ۰٫۷ درصدی به ۳۷۷ میلیارد دلار رسید. ایران در این سال با سهم ۰٫۵ درصدی از تولید ناخالص جهان، رتبه ۲۹ را به خود اختصاص داده است. عوامل اقتصادی نظیر افزایش تولید نفت خام و ساماندهی تولیدات صنعتی و عوامل غیراقتصادی همچون برجام و بهبود محیط کسب‌وکار مهمترین محرک‌های رشد اقتصادی ایران در سال ۲۰۱۶ بودند. علیرغم رشد اقتصادی مثبت در این سال، سهم ایران از تولید جهانی تغییر محسوسی نداشت که ریشه آن عمدتاً در رشد مثبت اقتصاد جهانی (۱٫۴ درصد) بود. این امر موجب شد رتبه تولید ناخالص داخلی ایران به قیمت‌های اسمی در جهان از ۲۸ در سال ۲۰۱۵ به ۲۹ در سال ۲۰۱۶ تنزل یابد. همچنین مقایسه وضعیت ایران با رقبای منطقه نشان می‌دهد ترکیه و عربستان سعودی به ترتیب با ۸۵۷ و ۶۴۰ میلیارد دلار تولید ناخالص داخلی، سهم ۱٫۱۴ و ۰٫۸۵ درصدی از تولید ناخالص داخلی جهانی و رتبه‌های ۱۷ و ۲۰ در جهان وضعیت بهتری از ایران دارند.

1. International monetary fund (IMF).

تحلیل اطلاعات تولید ناخالص داخلی برحسب قدرت برابری خرید در سال ۲۰۱۶ نشان می‌دهد ایران با رشد ۷٫۹ درصدی (پس از عراق با ۱۱٫۵ درصد) بالاترین رشد در بین کشورهای منطقه را دارا بوده است. البته تحلیل این متغیر طی دوره ۲۰۱۲-۱۶ نشان می‌دهد ایران پایین‌ترین رشد بین کشورهای منطقه را دارا بوده است که تحت الشعاع تحریم‌های بین‌المللی قرار داشته است. گزارش ۲۰۱۷ بانک جهانی نیز دلیل رشد اقتصادی ایران در سال ۲۰۱۶ را رفع تحریم‌های بین‌المللی و افزایش صادرات نفت خام عنوان کرده است و تداوم رشد اقتصادی ایران طی سال‌های آتی را منوط به اصلاح ساختار بانکی (جهت اتصال به شبکه بانکی جهانی)، افزایش سرمایه‌گذاری خارجی و افزایش صادرات غیرنفتی عنوان کرده است.

جدول (۱-۱): تولید ناخالص داخلی اسمی جهان، ایران و کشورهای منتخب منطقه طی دوره ۲۰۱۶-۲۰۱۲ (میلیارد دلار)

	۲۰۱۶			۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	
	مقدار	رشد	سهم (درصد)					
جهان	۷۵,۲۷۸	۱٫۴	-	۷۴,۱۹۷	۷۸,۵۲۰	۷۶,۴۵۸	۷۴,۴۳۸	
ترکیه	۸۵۷ (۱۷)	-۰٫۲	۱٫۱۴	۸۵۹ (۱۸)	۹۳۴	۹۵۰	۸۷۴	
عربستان سعودی	۶۴۰ (۲۰)	-۱٫۹	۰٫۸۵	۶۵۲ (۲۰)	۷۵۶	۷۴۷	۷۳۶	
ج.ا.ایران	۳۷۷ (۲۹)	۰٫۷	۰٫۵	۳۷۴ (۲۸)	۴۱۵	۳۷۹	۳۸۲	
امارات متحده عربی	۳۷۱ (۳۰)	۰٫۳	۰٫۴۹	۳۷۰ (۳۱)	۴۰۲	۳۸۹	۳۷۳	
رژیم اشغالگر قدس	۳۱۸ (۳۴)	۶٫۳	۰٫۴۲	۲۹۹ (۳۵)	۳۰۹	۲۹۳	۲۵۸	
قطر	۱۵۷ (۵۶)	-۴٫۸	۰٫۲۱	۱۶۵ (۵۵)	۲۰۶	۱۹۹	۱۸۷	

Source: International monetary fund (2017).

• اعداد داخل پرانتز رتبه کشورها را نشان می‌دهد.

۲-۱-۱. درآمد سرانه

بر اساس آمار بانک جهانی متوسط درآمد سرانه جهان در سال ۲۰۱۶ با کاهش ۲٫۶ درصدی نسبت به سال قبل به ۱۰۲۹۹ دلار رسید. ایران با درآمد سرانه ۵۵۳۰ دلار در گروه کشورهای با درآمد متوسط بالا و در رتبه ۱۱۶ قرار دارد (که در مقایسه با سال ۲۰۱۵ با کاهش ۱۶ درصدی و ۵ پله نزول در جایگاه جهانی مواجه شد). مقایسه درآمد سرانه ایران با متوسط جهانی و کشورهای منتخب منطقه حاکی از رتبه پایین‌تر ایران نسبت به این کشورها است. شایان توجه آنکه رتبه ایران از لحاظ درآمد سرانه در سال ۲۰۱۵ به‌رغم کاهش ۴۶ درصدی قیمت نفت خام، با یک پله بهبود نسبت به سال گذشته به ۱۱۱ رسید. ضمناً طی دوره ۵ ساله ۱۶-۲۰۱۲ درآمد سرانه جهان و اکثر کشورهای پیشرو منطقه با کاهش مواجه بوده، اما کاهش درآمد سرانه ایران نسبت به همسایگان و متوسط جهان با شتاب بیشتر (و با فاصله قابل‌توجهی حتی با کشورهای تولیدکننده نفت خام نظیر عربستان سعودی) رخ داده است. مهمترین دلیل تنزل رتبه سال ۲۰۱۶ کشورهای نفتی مربوط به کاهش قیمت نفت و همچنین افزایش رشد شاخص قیمت در این کشورها بوده است. در این میان امارات متحده عربی به‌دلیل افزایش سرمایه‌گذاری در بخش‌های غیرنفتی و کاهش وابستگی این کشور به نفت، کمتر تحت تأثیر قرار گرفته است.

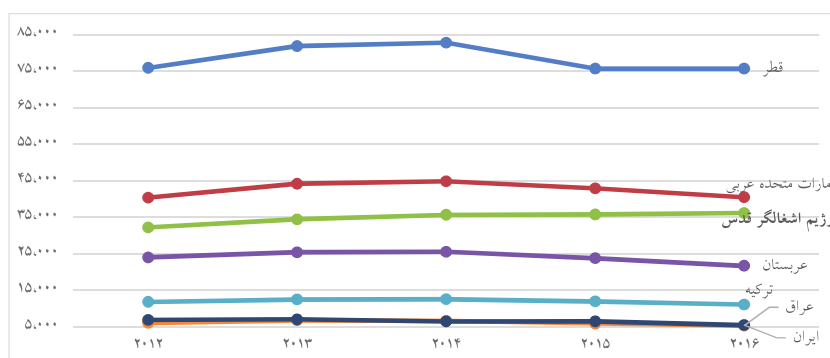
جدول (۲-۱): درآمد سرانه جهان، ایران و کشورهای منتخب منطقه طی دوره ۲۰۱۲-۱۶ (دلار)

متوسط رشد ۲۰۱۲-۱۶	۲۰۱۶		۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	
	رتبه	مقدار					
-۰٫۴	-	۱۰٫۲۹۹	۱۰٫۵۷۸	۱۰٫۹۱۸	۱۰٫۸۲۰	۱۰٫۴۵۰	جهان
-۰٫۱	۱۱	۷۵٫۶۶۰	۷۵٫۶۶۰	۸۲٫۷۵۰	۸۱٫۸۱۰	۷۵٫۸۵۰	قطر
۰٫۱	۲۹	۴۰٫۴۸۰	۴۲٫۹۱۰	۴۴٫۸۷۰	۴۴٫۲۰۰	۴۰٫۳۹۰	امارات متحده عربی
۲٫۹	۳۶	۳۶٫۱۹۰	۳۵٫۷۸۰	۳۵٫۶۸۰	۳۴٫۴۵۰	۳۲٫۲۴۰	رؤیم اشغالگر قدس
-۲٫۵	۵۲	۲۱٫۷۵۰	۲۳٫۸۱۰	۲۵٫۵۷۰	۲۵٫۴۴۰	۲۴٫۰۵۰	عربستان سعودی
-۱٫۵	۸۲	۱۱٫۱۸۰	۱۲٫۰۰۰	۱۲٫۵۹۰	۱۲٫۵۳۰	۱۱٫۸۸۰	ترکیه
-۳٫۰	۱۱۴	۵٫۵۳۰	۵٫۹۶۰	۶٫۷۰۰	۶٫۸۵۰	۶٫۱۴۰	ج.ا. ایران
-۵٫۷	۱۱۶	۵٫۴۳۰	۶٫۵۵۰	۶٫۵۳۰	۷٫۰۹۰	۶٫۹۸۰	عراق

Source: World Development Indicators database, World Bank (2017).

مطابق نمودار (۱-۱) قطر به واسطه صادرات نفت و گاز با درآمد سرانه ۷۵ هزار دلاری توانسته است رتبه اول در میان کشورهای منتخب منطقه و رتبه ۱۱ جهانی را در سال ۲۰۱۶ به خود اختصاص دهد. کشور امارات متحده عربی نیز از طریق توسعه تجارت خود توانسته درآمد سرانه ۴۰ هزار دلاری کسب نماید و در جایگاه ۲۹ جهان در این سال قرار گیرد. رژیم اشغالگر قدس نیز با تکیه بر صنایع با فناوری بالا توانسته رتبه ۳۶ ام جهانی درآمد سرانه را به خود اختصاص دهد. همچنین به دلیل سرمایه‌گذاری گسترده عربستان سعودی در صنایع زیرساختی انتظار می‌رود روند رشد این کشور طی سال‌های آتی تداوم یابد و از این نظر تشدید شکاف عملکرد ایران و عربستان سعودی در سال‌های آتی محتمل به نظر می‌رسد.

نمودار (۱-۱): عملکرد درآمد سرانه جهان، ایران و کشورهای منتخب طی دوره ۲۰۱۲-۱۶

Source: World Development Indicators database, World Bank (2017).

۱-۳-۱. تورم

براساس گزارش صندوق بین‌المللی پول، نرخ تورم ایران در سال ۲۰۱۶ معادل ۸٫۹ درصد بوده که نسبت به سال قبل (۱۱٫۹ درصد) کاهش قابل توجهی یافته است. اگرچه ایران در سال ۲۰۱۵ در میان ۱۹۱ کشور به لحاظ تورم دهمین کشور جهان بود (۱۸۱ کشور تورم کمتری از ایران داشتند)، اما از طریق سیاست‌های ضدتورمی موفق دولت طی سال ۲۰۱۶ توانست با ۱۳ پله بهبود رتبه، جایگاه ۲۳ جهان را به خود اختصاص دهد.^۱ مقایسه تورم در کشورهای منتخب منطقه حاکی از آن است که در سال ۲۰۱۶ رژیم اشغالگر قدس دارای کمترین تورم بوده است و عراق، امارات متحده عربی، قطر و عربستان سعودی با فاصله قابل توجهی از ترکیه و ایران قرار دارند.

۱. ایران در سال ۲۰۱۲ رتبه نخست و در سال ۲۰۱۳ پس از ونزوئلا و سودان رتبه سوم نرخ تورم بالا در جهان را به خود اختصاص داده بود.

جدول (۱-۳): تورم جهان، ایران و کشورهای منتخب منطقه طی دوره ۲۰۱۶-۲۰۱۲ (درصد)

۲۰۱۶		۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	
رتبه	مقدار					
۱۷۲	-۰٫۵	-۰٫۶	۰٫۵	۱٫۵	۱٫۷	رژیم اشغالگر قدس
۱۳۹	۰٫۴	۱٫۴	۲٫۲	۱٫۹	۶٫۱	عراق
۹۵	۱٫۸	۴٫۱	۲٫۳	۱٫۱	۰٫۷	امارات متحده عربی
۸۳	۲٫۷	۱٫۸	۳٫۴	۳٫۱	۱٫۹	قطر
۷۰	۳٫۵	۲٫۲	۲٫۷	۳٫۵	۲٫۹	عربستان سعودی
۳۰	۷٫۸	۷٫۷	۸٫۹	۷٫۵	۸٫۹	ترکیه
۲۳	۸٫۹	۱۱٫۹	۱۵٫۶	۳۴٫۷	۳۰٫۸	ج.ا.ایران
-	۷٫۱	۴٫۳	۳٫۹	۴٫۳	۵٫۷	متوسط جهان

Source: World Development Indicators (2017).

۱-۴. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

بر اساس گزارش سرمایه‌گذاری جهانی ۲۰۱۷ آنکتاد^۱، جریان «سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی» جهانی در سال ۲۰۱۶ با افت ۱۹,۸ درصدی از ۲۱۸۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵ به ۱۷۵۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ رسید (البته در سال ۲۰۱۵ رشدی معادل ۱۸,۶ نسبت به سال ۲۰۱۴ را تجربه نموده بود). لازم بذکر است که میزان «سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی» جهان در سال ۲۰۱۶ حتی بسیار پایین‌تر از رکورد سال ۲۰۰۷ است. عمده‌ترین دلایل کاهش جهانی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ناشی از شکننده بودن اقتصاد جهانی، ضعف مداوم تقاضای کل و کاهش سود شرکت‌های چندملیتی است که در این میان، افزایش ریسک‌های ژئوپولیتیک و تنش‌های منطقه‌ای آن را تشدید نموده است.

منطقه خاورمیانه علاوه بر آنکه به دلیل تنش‌های ژئوپولیتیک و منطقه‌ای با سطح پایین جذب سرمایه‌گذاری خارجی مواجه است، کاهش انگیزه سرمایه‌گذاری به دلیل کاهش قیمت نفت خام طی سال‌های اخیر نیز عامل مضاعفی جهت جذب سرمایه خارجی به این منطقه بوده است. ایران علاوه بر قرار داشتن در این منطقه بی‌ثبات، طی دوره ۲۰۱۶-۲۰۱۲ با تشدید تحریم‌های مالی، تجاری و نفتی مواجه

1. United Nations Conference on Trade and Development

بوده است لذا روند کاهشی را در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم تجربه کرده است. تحت چنین شرایطی طی دوره ۵ ساله ۱۶-۲۰۱۲ جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ایران به طور متوسط سالانه ۷/۸ درصد کاهش یافته است، اما در سال ۲۰۱۶ پس از توافق هسته‌ای کشور شاهد افزایش ۶۴ درصدی، جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بود که این رقم به سطح حدود ۳/۴ میلیارد دلار رسید. مقایسه جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در برخی کشورهای منطقه مبین آن است که طی دوره ۵ ساله فوق‌الاشاره کشورهای قطر (۱۸/۹)، رژیم اشغالگر قدس (۹/۷) و امارات متحده عربی (۰/۳) رشد مثبت و کشورهای ترکیه، ایران، عربستان سعودی و عراق با افت جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مواجه شده‌اند.

بر اساس گزارش سرمایه‌گذاری جهانی (۲۰۱۷) آنکتاد) مهم‌ترین عوامل مثبت مؤثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی شامل وضعیت اقتصادهای مهم جهانی، سیاست‌های تسهیل مقداری، قیمت کالاها، تغییرات فناورانه، روند شهری شدن، دسترسی به نیروی کار ماهر، امنیت انرژی و مصرف و تغییر الگوی مصرف می‌باشند. در مقابل تغییرات در قراردادهای تجارت آزاد، نوسانات نرخ ارز، افزایش نرخ بهره، افزایش بدهی اقتصادهای نوظهور، مهاجرت، نااطمینانی‌های ژئوپولیتیک، بی‌ثباتی‌های اجتماعی، بلایای طبیعی و تروریسم از جمله عوامل منفی اثرگذار در جذب سرمایه‌گذاری خارجی می‌باشند.

جدول (۱-۴): جذب سرمایه‌گذاری خارجی جهان، ایران و کشورهای منتخب منطقه طی دوره ۱۶-۲۰۱۲ (میلیارد دلار)

	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	متوسط رشد دوره
جهان	۲۱۲۶,۰	۲۰۸۹,۳	۱۷۹۸,۰	۲۱۸۵,۷	۱۷۵۶,۷	-۴,۷
ترکیه	۱۳,۶	۱۲,۹	۱۲,۸	۱۷,۶	۱۲,۳	-۲,۵
رژیم اشغالگر فلسطین	۸,۵	۱۲,۴	۶,۷	۱۱,۵	۱۲,۳	۹,۷
امارات متحده عربی	۸,۸	۹,۵	۱۰,۸	۸,۸	۸,۹	۰,۳
عربستان سعودی	۱۲,۲	۸,۹	۸,۰	۸,۱	۷,۵	-۱۱,۵
ج.ا. ایران	۴,۷	۳,۰	۲,۱	۲,۱	۳,۴	-۷,۸
قطر	۰,۴	-۰,۸	۱,۰	۱,۱	۰,۸	۱۸,۹
عراق	۳,۴	-۳,۳	-۱۰,۳	-۷,۷	-۵,۹	-

Source: World Investment Report (2017).

۱-۱-۵. تجارت

گزارش سازمان جهانی تجارت از وضعیت تجارت جهانی^۱ نشان می‌دهد سال ۲۰۱۶ سومین سال متوالی بود که رشد تجارت کالا روند نزولی داشت؛ به‌گونه‌ای که مقدار صادرات کالا با افت بیش از ۳ درصد از ۱۶٫۵ هزار میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵ به ۱۶ هزار میلیارد دلار در پایان سال ۲۰۱۶ رسید. کاهش حجم مبادلات جهانی در سال ۲۰۱۶ ناشی از عواملی مانند کاهش رشد اقتصادی چین، جهش قیمت سوخت در ایالات متحده، سیاست‌های پولی اقتصادهای پیشرو (که منجر به تشدید دامنه نوسانات دلار و قیمت کالاها و خدمات شد)، سقوط هزینه‌های سرمایه‌گذاری در ایالات متحده و فاصله‌گیری چین از سرمایه‌گذاری و حرکت به سمت مصرف بوده است. طی دوره ۵ ساله ۲۰۱۲-۱۶ صادرات و واردات کالا به‌طور متوسط سالانه حدود ۳٫۵ درصد کاهش یافته و با توجه به اینکه خدمات تجاری نسبت به تجارت کالا از حساسیت کمتری نسبت به چرخه‌های تجاری برخوردار است، صادرات خدمات تجاری با رشد ۰٫۴ درصدی از ۴٫۷۹ هزار میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵ به ۴٫۸ هزار میلیارد دلار در پایان سال ۲۰۱۶ رسید. همچنین واردات خدمات با رشد ۱٫۱ درصدی از ۴٫۶ هزار میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵ به ۴٫۷ هزار میلیارد دلار در پایان سال ۲۰۱۶ افزایش یافت.^۲

جدول (۱-۵): تغییرات ارزش تجارت کالاها و خدمات در جهان طی دوره ۲۰۱۲-۱۶ (هزار میلیارد دلار)

عنوان	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	متوسط رشد دوره
صادرات کالاها	۱۸٫۵	۱۹	۱۹	۱۶٫۵	۱۶	-۳٫۶
واردات کالا	۱۸٫۷	۱۹٫۰	۱۹٫۱	۱۶٫۷	۱۶٫۲	-۳٫۵
صادرات خدمات	۴٫۵	۴٫۷	۵٫۱	۴٫۸	۴٫۸	+۱٫۹
واردات خدمات	۴٫۳	۴٫۶	۴٫۹	۴٫۶	۴٫۷	+۲٫۱

Source: World Trade Statistical Review (2017).

تحریم‌های بین‌المللی عامل بسیار مهمی در کاهش صادرات و واردات سال‌های اخیر کشور بوده‌اند، به‌گونه‌ای که صادرات و واردات کالایی ایران طی دوره ۵ ساله ۲۰۱۲-۱۶ به ترتیب به‌طور متوسط سالانه

1. World Trade Statistical Review 2017

۲. کاهش رشد تجارت جهانی نسبت به رشد تولید ناخالص داخلی کشورها طی سال‌های ۱۷-۲۰۱۶ در حالی رقم می‌خورد که طی دوره ۲۰۰۶-۱۹۹۰ متوسط سرعت رشد حجم تجارت جهانی کالا به‌طور میانگین ۲٫۱ برابر رشد تولید ناخالص داخلی جهان بوده است.

۱۰،۷ و ۸،۵ درصد کاهش یافت. همچنین طی این دوره ۵ ساله صادرات خدمات به طور متوسط سالانه ۴،۸ رشد و در مقابل واردات خدمات کشور سالانه ۱،۷ درصد کاهش یافته است. در سال ۲۰۱۶ صادرات ایران نسبت به سال قبل آن دارای رشد ۴،۴ درصدی بود اما واردات کشور افت ۱۰،۳ درصدی را تجربه نمود. ایران با حجم صادرات (با نفت) ۶۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ توانسته در جایگاه سی و نهم برترین صادرکنندگان در اقتصاد جهانی قرار گیرد. از کل ارزش صادرات کالایی ایران به جهان در این سال، حدود ۲۸ درصد کالاهای صنعتی، ۴۵ درصد محصولات معدنی و نفتی، ۹،۲ درصد محصولات کشاورزی و ۱۸،۱ درصد باقیمانده را سایر اقلام طبقه بندی نشده تشکیل داده است. در مقابل ترکیب سبد وارداتی کشور مشتمل بر ۶۹ درصد محصولات صنعتی و ۲۴،۴ درصد اقلام خام کشاورزی و تبدیلی می باشد. از منظر درجه تأثیرگذاری ایران بر صادرات جهانی، آمارها نشان می دهد که در سال ۲۰۱۶ سهم صادرات ایران نسبت به جهان به لحاظ ارزشی معادل ۰،۴ درصد بوده است (که نسبت به سال قبل ۰،۳ درصد رشد دارد) و در میان کشورهای منتخب منطقه پایین تر از کشورهای امارت متحده عربی با سهم ۱،۶ درصدی، عربستان سعودی با سهم ۰،۹ درصدی و ترکیه با سهم ۰،۹ درصدی از تجارت جهانی قرار گرفته است.

جدول (۱-۶): ارزش تجارت کالاها و خدمات ایران طی دوره ۲۰۱۲-۱۶ (میلیارد دلار)

متوسط رشد دوره	۲۰۱۶	۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	
-۱۰،۷	۶۶ (۰،۴۱)	۶۳،۱ (۰،۳۸)	۸۸،۸ (۰،۴۷)	۸۲،۵ (۰،۴۳)	۱۰۴ (۰،۵۶)	صادرات کالاها
-۸،۵	۴۰ (۰،۲۵)	۴۱،۸ (۰،۲۵)	۵۱ (۰،۲۷)	۴۹،۲ (۰،۲۶)	۵۷،۱ (۰،۳۱)	واردات کالا
+۴،۸	۹،۹ (۰،۲۱)	۹،۷ (۰،۲)	۹،۳ (۰،۱۸)	۸،۸ (۰،۱۹)	۸،۳ (۰،۱۸)	صادرات خدمات
-۱،۷	۱۳،۹ (۰،۳)	۱۳،۷ (۰،۳)	۱۵،۷ (۰،۳۲)	۱۵،۳ (۰،۳۳)	۱۴،۹ (۰،۳۵)	واردات خدمات

Source: World Trade Statistical Review (2017).

• اعداد داخل پرانتز سهم ایران در تجارت جهانی است.

طی دوره ۵ ساله ۲۰۱۲-۱۶ ارزش صادرات جهان به طور متوسط ۲،۵ درصد کاهش یافته است که از میان رقبای منطقه ای ایران، امارات متحده عربی کاهشی در حدود متوسط جهانی را تجربه نموده است، اما در خصوص سایر کشورهای منطقه بیشترین افت دوره مربوط به عربستان سعودی (۱۶،۹)،

عراق (۱۵/۹)، قطر (۱۵/۵) و ایران (۹/۳) می‌باشد. این اعداد مبین آن است که در میان کشورهای عمده صادرکننده نفت در منطقه، ایران وابستگی کمتری به صادرات نفت خام دارد. با این حال ترکیه با ۲/۱ درصد کاهش صادرات طی دوره کمترین کاهش صادرات در میان کشورهای منتخب منطقه رو تجربه نموده و رژیم اشغالگر قدس با رشد سالانه ۰/۸ درصد صادرات، بهترین عملکرد صادراتی را در میان کشورهای منطقه داشته است.

جدول (۷-۱): مقایسه ارزش صادرات ایران و کشورهای منتخب منطقه طی دوره ۲۰۱۲-۱۶ (میلیارد دلار)

عنوان	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	متوسط رشد دوره (درصد)	سهم از کل
جهان	۲۲,۹۴۷	۲۳,۶۹۵	۲۴,۰۸۳	۲۱,۲۷۹	۲۰,۷۶۳	-۲,۵	۱۰۰
امارت متحده عربی	۳۶۴	۳۹۹	۴۳۱	۳۲۹	۳۲۸	-۲,۶	۱,۶
عربستان سعودی	۳۹۹	۳۸۷	۳۵۴	۲۱۷	۱۹۰	-۱۶,۹	۰,۹
ترکیه	۱۹۵	۱۹۹	۲۰۹	۱۹۰	۱۸۰	-۲,۱	۰,۹
رژیم اشغالگر قدس	۹۶	۱۰۱	۱۰۴	۹۹	۹۹	۰,۸	۰,۵
ج.ا. ایران	۱۱۲	۹۱	۹۸	۷۳	۷۶	-۹,۳	۰,۴
قطر	۱۴۲	۱۴۷	۱۴۴	۹۱	۷۲	-۱۵,۵	۰,۳
عراق	۹۷	۹۳	۸۹	۵۵	۴۸	-۱۵,۹	۰,۲

Source: World Trade Statistical Review (2017).

طی دوره ۵ ساله موردبررسی واردات جهانی به‌طور متوسط سالانه ۲,۴ درصد کاهش یافته است و در میان کشورهای منطقه بجز قطر (۲,۲) و امارات متحده عربی (۱,۶) که استراتژی صادرات مجدد را تعقیب می‌کنند، واردات سایر کشورها کاهش یافته است. بیشترین سرعت کاهش واردات طی دوره مربوط به ایران (۷-)، عراق (۴,۴-)، ترکیه (۳,۸-)، عربستان سعودی (۱,۹-) و رژیم اشغالگر قدس (۰,۹-) می‌باشد. ازجمله دلایل مهم کاهش واردات کشورهای منطقه، کاهش درآمدهای صادراتی (ناشی از افت قیمت نفت خام)، کاهش درآمد سرانه و کاهش تولیدات صنعتی است.

جدول (۸-۱): ارزش واردات ایران و کشورهای منتخب منطقه طی دوره ۲۰۱۲-۱۶ (میلیارد دلار)

عنوان	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	متوسط رشد دوره (درصد)	سهم از کل ۲۰۱۶
جهان	۲۳,۰۲۷	۲۳,۶۰۵	۲۴,۰۴۰	۲۱,۳۸۵	۲۰,۹۱۹	-۲,۴	۱۰۰
امارات متحده عربی	۲۸۸	۳۰۰	۳۳۳	۳۱۰	۳۰۷	۱,۶	۱,۵
ترکیه	۲۵۶	۲۷۵	۲۶۵	۲۲۸	۲۱۹	-۳,۸	۱,۰
عربستان سعودی	۲۰۵	۲۲۰	۲۳۷	۲۳۰	۱۹۰	-۱,۹	۰,۹
رژیم اشغالگر قدس	۹۶	۹۵	۹۸	۸۷	۹۲	-۰,۹	۰,۴
قطر	۵۶	۵۲	۶۰	۶۱	۶۲	۲,۲	۰,۳
عراق	۶۹	۷۵	۷۴	۶۴	۵۸	-۴,۴	۰,۳
ج.ا.ایران	۷۲	۶۴	۶۷	۵۶	۵۴	-۷,۰	۰,۳

Source: World Trade Statistical Review (2017).

۱-۶-۱. شاخص رقابت پذیری صنعتی^۱

بررسی شاخص رقابت پذیری صنعتی ایران طی دوره ۱۵-۲۰۱۱ حاکی از روند نزولی امتیاز ایران است، به گونه ای که از ۰,۰۵۳ در ابتدای دوره به ۰,۰۴۸ در انتهای دوره کاهش یافته است. طی دوره مذکور رتبه ایران بین ۵۹ تا ۶۲ (متوسط تا متوسط روبه بالا) در نوسان بوده است، لازم بذکر است در سال های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ رتبه شاخص رقابت پذیری صنعتی ایران نسبت به سال گذشته یک پله بهبود را ثبت کرده ولی به لحاظ امتیاز روند کاهشی داشته است که این موضوع نشان دهنده این نکته است که باوجود کاهش عملکرد رقابت صنعتی در ایران، اقتصاد کشور در قیاس با عملکرد سایر کشورها تا حدودی بهبود یافته است.

۱. شاخص رقابت پذیری صنعتی که توسط سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (یونیدو) منتشر می شود تولید و صادرات کالاهای صنعتی کشورها را از نظر قدرت رقابت پذیری اندازه گیری می کند. رقابت پذیری صنعتی به مفهوم توان کشورها برای افزایش حضورشان در بازارهای داخلی و بین المللی، ضمن توسعه بخش های صنعتی با ارزش افزوده بالاتر و فناوری بیشتر است. این شاخص در سه گروه (و ۸ رکن فرعی) شامل «تولید و صادرات محصولات صنعتی»، «تعمیق و ارتقای فناوری کشورها» و «اثرات کشورها بر روی تولیدات صنعتی جهان» می باشد. این شاخص در دامنه صفر تا یک اندازه گیری می شود که هرچه این رقم به عدد یک نزدیک تر باشد نشانگر قدرت بیشتر آن کشور در رقابت صنعتی است. کشورها براساس رتبه بندی رقابت پذیری صنعتی به پنج دسته عالی، متوسط رو به بالا، متوسط، متوسط رو به پایین و پایین تقسیم می شوند. کشورهای آلمان، ژاپن، چین، آمریکا و کره جنوبی در دسته عالی قرار دارند و بیش از ۸۰ درصد تجارت صنعت جهانی را به خود اختصاص داده اند.

جدول (۹-۱): رتبه و امتیاز ایران در زیر شاخص‌های رقابت‌پذیری صنعتی طی دوره ۱۵-۲۰۱۱

شاخص رقابت‌پذیری صنعتی و زیربخش‌های آن	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵
امتیاز رتبه سطح	۰,۰۵۳ (۵۹) متوسط رو به بالا	۰,۰۰۵ (۶۲) متوسط	۰,۰۴۷ (۶۱) متوسط	۰,۰۴۷ (۵۹) متوسط رو به بالا	۰,۰۴۸ (۵۹) متوسط رو به بالا
سرانه ارزش افزوده صنعت (ساخت) (دلار ۲۰۰۵)	۰,۰۵۲	۰,۰۴۸	۰,۰۴۶	۰,۰۴۸	۰,۰۴۸
سرانه صادرات صنعت (ساخت) (دلار جاری)	۰,۰۰۹	۰,۰۰۹	۰,۰۰۹	۰,۰۰۹	۰,۰۱۱
سهم کالاهای صنعتی با فناوری متوسط و بالا در ارزش افزوده صنعت (ساخت)	۰,۵۱۷	۰,۴۸۴	۰,۴۶۹	۰,۴۶۹	۰,۴۹۳
سهم ارزش افزوده صنعتی از تولید ناخالص داخلی	۰,۳۱	۰,۳۱	۰,۳۰۶	۰,۳۱۳	۰,۳۱۸
سهم کالاهای با فناوری متوسط و بالا در صادرات صنعت (ساخت)	۰,۳۶۲	۰,۳۶۵	۰,۳۶۹	۰,۳۳۸	۰,۳۳۸
سهم صادرات صنعت (ساخت) در کل صادرات	۰,۲۰۰	۰,۱۹۹	۰,۱۹۵	۰,۱۹۹	۰,۱۹۷
سهم در کل ارزش افزوده صنعت (ساخت) جهان	۰,۰۲۸	۰,۰۲۳	۰,۰۲۱	۰,۰۲۱	۰,۰۲۰
سهم در کل تجارت صنعت (ساخت) جهان	۰,۰۱۴	۰,۰۱۳	۰,۰۱۲	۰,۰۱۲	۰,۰۱۱

Source: United Nations Industrial Development Organization (2017).

تحلیل هشت زیرمؤلفه شاخص رقابت‌پذیری صنعتی در سال ۲۰۱۵ نشان می‌دهد:

- «سرانه ارزش افزوده صنعت» مبین سطح صنعتی شدن (نمره ۰,۰۴۸)، «سرانه صادرات صنعت» مبین توانایی کشور برای تولید کالاهای رقابتی (نمره ۰,۰۱۱)، «سهم کالاهای صنعتی با فناوری متوسط و بالا در ارزش افزوده صنعت» (نمره ۰,۴۹۳) و «سهم کالاهای صنعتی با فناوری متوسط و بالا در ارزش افزوده صنعت» (نمره ۰,۳۳۸) نسبت به سال ۲۰۱۴ وضعیت مناسب‌تری بدون تغییری داشته‌اند.
- در سال ۲۰۱۵ زیرشاخص‌های «سهم صادرات صنعت در کل صادرات» (نمره ۰,۱۹۷)، «سهم در کل ارزش افزوده صنعت جهان» (نمره ۰,۰۲) و «سهم در کل تجارت صنعت جهان» (نمره ۰,۰۱۱) وضعیت بدتری نسبت به سال ۲۰۱۴ داشته است.

مقایسه رتبه شاخص رقابت‌پذیری صنعتی ۲۰۱۵ نشان می‌دهد که وضعیت کشور جز در مقایسه با کشور عراق در مقایسه با سایر کشورهای منطقه بسیار پایین است و طی دوره ۱۵-۲۰۱۲ بدتر هم شده

است. مقایسه رتبه و امتیاز عملکرد رقابت پذیری صنعتی ایران و کشورهای منتخب منطقه مبین آن است که طی دوره ۵ ساله بیشترین رشد شاخص در کشورهای عراق (۵,۲۳)، امارات متحده عربی (۳,۶۵) و قطر (۱,۰۴) اتفاق افتاده است و سایر کشورهای مهم منطقه به ترتیب ایران (۲,۲۱-)، رژیم اشغالگر قدس (۱,۴-)، ترکیه (۰,۵۸-) و عربستان سعودی (۰,۴۶-) کاهش امتیاز را تجربه نموده اند. همچنین در خصوص رتبه کشورها طی دوره ۵ ساله، بیشترین کاهش رتبه به ترتیب مربوط به امارات متحده عربی (با ۹ پله)، عراق (۶ پله)، ترکیه و قطر (۲ پله) و رژیم اشغالگر قدس (۱ پله) می باشد و ایران و عربستان سعودی تغییر رتبه جهانی نداشته اند.

جدول (۱۰-۱): رتبه و امتیاز ایران و کشورهای منتخب منطقه در شاخص رقابت پذیری صنعتی طی دوره ۲۰۱۱-۱۵

عنوان	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	متوسط رشد دوره (درصد)
رژیم اشغالگر قدس	۰,۱۵۰ (۲۹)	۰,۱۴۴ (۲۹)	۰,۱۴۱ (۲۹)	۰,۱۴۱ (۲۸)	۰,۱۴۲ (۲۸)	-۱,۴۰
ترکیه	۰,۱۳۲ (۳۲)	۰,۱۳۰ (۳۱)	۰,۱۳۰ (۳۰)	۰,۱۳۰ (۳۰)	۰,۱۲۹ (۲۹)	-۰,۵۸
عربستان سعودی	۰,۱۰۲ (۳۷)	۰,۱۰۲ (۳۷)	۰,۰۹۸ (۳۷)	۰,۱۰۳ (۳۷)	۰,۱۰۰ (۳۷)	-۰,۴۶
امارت متحده عربی	۰,۰۶۴ (۵۲)	۰,۰۷۱ (۴۸)	۰,۰۷۹ (۴۴)	۰,۰۸۲ (۴۱)	۰,۰۷۴ (۴۳)	۳,۶۵
قطر	۰,۰۶۷ (۵۰)	۰,۱۰۰ (۳۸)	۰,۰۸۲ (۴۱)	۰,۰۴۶ (۶۱)	۰,۰۷۰ (۴۸)	۱,۰۴
ج.ا. ایران	۰,۰۵۳ (۵۹)	۰,۰۵۰ (۶۲)	۰,۰۴۷ (۶۱)	۰,۰۴۷ (۵۹)	۰,۰۴۸ (۵۹)	-۲,۲۱
عراق	۰,۰۰۳ (۱۳۵)	۰,۰۰۳ (۱۳۹)	۰,۰۰۳ (۱۳۶)	۰,۰۰۳ (۱۳۵)	۰,۰۰۴ (۱۲۹)	۵,۲۳

Source: United Nations Industrial Development Organization (2017).

• اعداد داخل پرانتز رتبه کشورها را نشان می دهد.

۲-۱. شاخص‌های محیطی فعالیت اقتصادی

شاخص‌های مقایسه‌ای محیط فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای جهان از مهمترین مؤلفه‌هایی هستند که رفتار سرمایه‌گذاران خارجی، تجار و به‌طور کلی بازیگران فعال در عرصه اقتصاد را متأثر می‌کند. در این بخش اهم این شاخص‌ها شامل سهولت کسب‌وکار، رقابت‌پذیری، آزادی اقتصادی، نوآوری جهانی، توانمندسازی تجاری و عملکرد لجستیک مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۲-۱. شاخص سهولت کسب‌وکار^۱

رتبه شاخص سهولت کسب‌وکار ایران در سال ۲۰۱۶ با ۳ رتبه نزول نسبت به سال قبل، جایگاه ۱۲۰ام را در بین کشورهای جهان کسب نموده است. دوزیرشاخص تجارت فرامیزی و حمایت از سرمایه‌گذاران خرد (۱ا پله بهبود) تأثیر مثبتی بر جایگاه ایران در شاخص داشته‌اند. زیرشاخص‌های راه‌اندازی کسب‌وکار (۵ پله نزول)، اخذ اعتبار (۴ پله نزول) و تسهیل دریافت اشتراک برق (۴ پله نزول) بیشترین اثر منفی بر رتبه این شاخص را داشته‌اند. برخی از اقداماتی که جهت بهبود سهولت کسب‌وکار کشور در این سال صورت گرفته است، شامل اقدامات بهبود زیرشاخص «ثبت مالکیت» (شامل صدور گواهی، تمدید و تجدید کارت بازرگانی شرکت‌های فاقد پرونده مطالباتی و یا لیست بازرسی در همان روز و انجام تقسیط کل بدهی شرکت‌های دارای بدهی قطعی حداکثر تا پنج روز) و بهبود زیرشاخص «تجارت فرامیزی» (شامل فعال‌سازی اظهار الکترونیکی، راه‌اندازی سامانه یکپارچه امور گمرکی و پنجره واحد تجاری، ایجاد گمرکات تخصصی و مجهز نمودن آنها برای تسهیل تجارت) بوده است. مضافاً بهبود پرداخت مالیاتی (شامل امکان ارسال الکترونیکی فهرست برای مؤدیان مالیاتی، استفاده از اظهارنامه الکترونیکی در پایه مالیات‌های مستقیم و مالیات بر ارزش افزوده و ارسال الکترونیکی فهرست معاملات فصلی)، «حمایت از سرمایه‌گذاران خرد» (شامل لزوم افشای اطلاعات و معاملات اشخاص وابسته) و «دریافت مجوزهای ساخت‌وساز» (شامل کاهش مدت زمان واگذاری انشعابات آب و فاضلاب توسط وزارت نیرو و کاهش تعداد مراحل واگذاری انشعاب برق) از دیگر اقدامات صورت گرفته در مسیر بهبود فضای کسب‌وکار در این سال می‌باشد.

بررسی اجزای زیرشاخص راه‌اندازی کسب‌وکار نشان می‌دهد امتیاز هزینه شروع کسب‌وکار کاهش داشته (امتیاز از ۲٫۷ به ۱٫۱) که در نتیجه آن، رتبه ایران ۵ پله در این زیرشاخص نزول کرده است. در زیرشاخص دریافت اشتراک برق باوجود کاهش هزینه به‌صورت درصد از درآمد سرانه و افزایش امتیاز

۱. شاخص بانک جهانی برای محاسبه شاخص سهولت کسب‌وکار از ۱۰ رکن دریافت مجوزهای ساخت‌وساز، تسهیل دریافت اشتراک برق، الزام قراردادهای، حمایت از سرمایه‌گذاران خرد، تجارت فرامیزی، پرداخت مالیات، ثبت مالکیت، ورشکستگی و انحلال واحدها، شروع کسب‌وکار و اخذ اعتبار (با حداکثر امتیاز ۱۰۰ برای هر زیرشاخص) استفاده می‌کند.

در این زیرشاخص رتبه ایران ۴ پله سقوط کرده است. ارتقای رتبه ایران در زیرشاخص دریافت اشتراک برق از ۱۶۴ به ۹۴ طی دوره ۵ ساله به دلیل کاهش مدت زمان دریافت مجوز اشتراک برق و همچنین هزینه آن با توجه به اصلاحات دولت و پیگیری آن در جهت کاهش فرآیندهای مجوزدهی در بخش های مختلف رخ داده است. تسهیل دریافت اشتراک برق از طریق از بین بردن نیاز به حفاری برای اتصال به برق، دسترسی به برق تسهیل گردید. در زیرشاخص اخذ اعتبار نیز به دلیل کاهش امتیاز در همگرایی اخذ اعتبار رتبه ایران ۴ پله نزول داشته است.

تحلیل جدول (۱۱-۱) نشان می دهد اگرچه تحت تأثیر اصلاحاتی که کشور طی دوره ۵ ساله ۱۶-۲۰۱۲ در رابطه با بهبود محیط کسب و کار به عمل آورده رتبه کشور بهبود قابل توجهی یافته، با این حال اصلاحات انجام شده فراگیر نبوده است. بهترین عملکردهای کشور در تسهیل دریافت اشتراک برق، ثبت مالکیت و تسهیل فرآیندهای مجوز ساخت و ساز بوده اما روند راه اندازی کسب و کار و تجارت فرامرزی در کل دوره بدتر شده است.

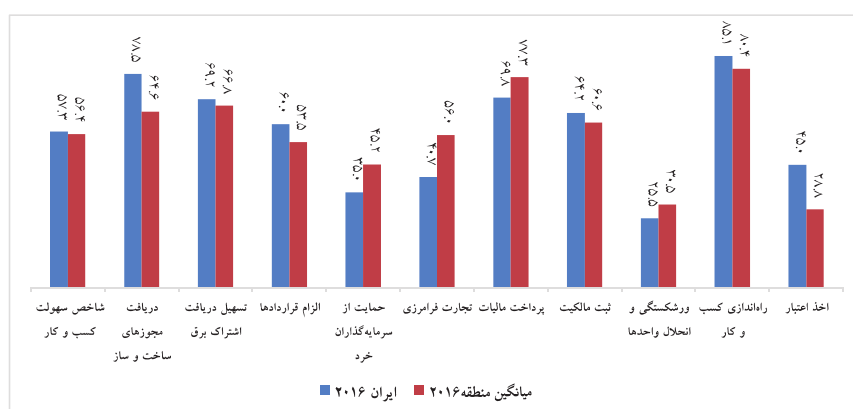
جدول (۱۱-۱): رتبه ایران در شاخص کسب و کار و زیرشاخص های آن طی دوره ۱۶-۲۰۱۲

میزان تغییر ۲۰۱۲-۱۶	میزان تغییر ۲۰۱۵-۱۶	۲۰۱۶	۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	
+۲۵	-۳	۱۲۰	۱۱۷	۱۰۷	۱۰۱	۱۴۵	شاخص سهولت کسب و کار
+۱۳۹	۰	۲۷	۲۷	۹۸	۱۶۶	۱۶۶	دریافت مجوزهای ساخت و ساز
+۷۰	-۴	۹۴	۹۰	۹۴	۱۶۳	۱۶۴	تسهیل دریافت اشتراک برق
-۱۶	-۱	۷۰	۶۹	۶۲	۵۳	۵۴	الزام قراردادها
+۲	+۱	۱۶۵	۱۶۶	۱۴۹	۱۵۰	۱۶۷	حمایت از سرمایه گذاران خرد
-۳۱	+۱	۱۷۰	۱۷۱	۱۶۶	۱۴۳	۱۳۹	تجارت فرامرزی
+۲۵	-۱	۱۰۰	۹۹	۱۲۲	۱۲۹	۱۲۵	پرداخت مالیات
+۷۹	-۱	۸۶	۸۵	۸۹	۱۶۵	۱۶۵	ثبت مالکیت
-۳۱	-۱	۱۵۶	۱۵۵	۱۳۷	۱۲۶	۱۲۵	ورشکستگی و انحلال واحدها
-۵۲	-۵	۱۰۲	۹۷	۸۲	۸۷	۵۰	راه اندازی کسب و کار
-۴	-۴	۱۰۱	۹۷	۹۰	۸۳	۹۷	اخذ اعتبار

Source: Doing Business Report (2017).

بررسی عملکرد ایران به لحاظ مقایسه عملکرد با میانگین منطقه مناس^۱ در شاخص کل از امتیاز بالاتری در سال ۲۰۱۶ برخوردار است (امتیاز ۵۷٫۲۶ در مقابل ۵۶٫۳۶)، با این وجود در ۴ زیرشاخص ورشکستگی و انحلال واحدها، حمایت از سرمایه‌گذاران خرد، تجارت فرامرزی و پرداخت مالیات در سطح پایین‌تری از میانگین منطقه قرار دارد.

نمودار (۲-۱): زیرشاخص‌های سهولت کسب و کار ایران و میانگین منطقه مناس در سال ۲۰۱۶

Source: Doing Business Report (2017).

تحلیل وضعیت زیرشاخه‌های سهولت کسب و کار در سال ۲۰۱۶ نشان می‌دهد بدترین رتبه‌های ایران مربوط به زیرشاخص‌های زیر می‌باشند:

- تجارت فرامرزی (رتبه ۱۷۰ و امتیاز ۴۰٫۶۶) که بر مواردی چون فرآیندهای صادرات و واردات، مدت زمان انجام این فرآیندها و هزینه آن تمرکز دارد. در سال ۲۰۱۶ رتبه ایران در زیرشاخص تجارت فرامرزی به دلیل بهبود امتیاز زمان صادرات و واردات ۱ پله ارتقا یافته است. با این حال زمان‌بری زیاد و هزینه بالای اجرای تشریفات گمرکی و امتیاز پایین کشور در اجرای قراردادهای مواردی است که به منظور بهبود رتبه ایران در این زیرشاخص باید مدنظر قرار گیرد.
- حمایت از سرمایه‌گذاران خرد (رتبه ۱۶۵ و امتیاز ۳۵) که ناظر بر فقدان یا ضعف مقررات و سازوکارهایی است که در صورت نوسان شدید از سهامداران خرد حمایت کرده و از این طریق امکان ایفای نقش آنها در مدیریت بازار را تداوم بخشد.

۱. کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا.

- شاخص ورشکستگی و انحلال واحدها (رتبه ۱۵۶ و امتیاز ۲۵,۲۵) برمدت زمان و هزینه خروج بنگاه‌ها به دلیل ورشکستگی از چرخه اقتصاد تمرکز دارد. در سال ۲۰۱۶ زیرشاخص ورشکستگی و تعطیلی واحدها به دلیل کاهش نرخ بازستانی (درصدی از مطالبات است که توسط بستانکاران شرکت ورشکسته قابل وصول است) از ۱۸ به ۱۷,۹ سنت به ازای هر دلار وثایت بودن سایر اجزای این شاخص همچون هزینه و زمان نسبت به سال قبل با نزول ۱ پله‌ای مواجه شده است. براساس اجزای این زیرشاخص، تعطیلی واحدها زمان بر بوده و به طور متوسط ۴,۵ سال طول می‌کشد، ضمن آنکه به دلیل نرخ بازستانی ۱۸ درصدی، بار مالی زیادی بر ذینفعان تحمیل می‌شود. بخشی از این هزینه بالا به واسطه مبهم بودن فرآیندهای ناظر بر ورشکستگی و انحلال در کشور است که ضرورت تسریع در پیگیری و تصویب احکام ورشکستگی در لایحه اصلاح قانون تجارت را ضروری می‌سازد.

۱-۲-۲. شاخص رقابت پذیری^۱

ایران از نقطه نظر شاخص رقابت پذیری در سال ۲۰۱۶ رتبه ۷۶ را بین ۱۳۸ کشور جهان کسب کرده است که نسبت به سال ۲۰۱۵ معادل ۲ رتبه تنزل داشته است؛ این در حالی است که وضعیت کشور در گروه‌های الزامات بنیادین (۲ رتبه بهبود)، عوامل تقویت کننده کارایی (۱ رتبه بهبود) و عوامل مؤثر بر نوآوری و پیچیدگی (۱ رتبه بهبود) ارتقاء یافته است. طی دوره ۲۰۱۶-۲۰۱۲ بدترین رتبه مربوط به سال ۲۰۱۴ است که پس از کاهش مقررات دست و پاگیر، بهبود اخلاق کسب و کار و افزایش کارآمدی چارچوب مقررات منجر به ارتقای جایگاه در این شاخص شد. ضمناً عامل اصلی روند نزولی رتبه کشور طی این دوره ناشی از بدتر شدن وضعیت گروه عوامل مؤثر بر نوآوری و پیچیدگی (از رتبه ۷۷ به رتبه ۱۰۱) بوده است.

بررسی دقیق تر نشانگر بهبود وضعیت برخی از ارکان شاخص رقابت پذیری مانند نهادها، آموزش و تحصیلات عالی، آمادگی فناورانه، نوآوری، زیرساخت‌ها، کارایی بازار کار و بازارهای مالی است. بهبود رتبه نهادها به دلیل برخی اصلاحات مرتبط با قوانین و مقررات در حمایت از سرمایه‌گذاران، سلامت رفتار بنگاه‌ها و کاهش هزینه‌های کسب و کار در صنعت توریسم رخ داده است. بهبود رکن نوآوری ناشی از اقدامات دولت برای تولیدات با فناوری پیشرفته و هزینه شرکت‌ها برای تحقیق و توسعه اتفاق افتاده است.

۱. مجمع جهانی اقتصاد برای محاسبه شاخص رقابت پذیری از ۱۲ رکن در ۳ گروه اصلی «الزامات بنیادین» (شامل نهادها، زیرساخت، محیط اقتصاد کلان و بهداشت و آموزش ابتدایی)، «عوامل تقویت کننده کارایی» (شامل آموزش و تحصیلات عالی، کارایی بازار کار، کارایی بازار کالا، توسعه بازارهای مالی، آمادگی فناورانه و اندازه بازار) و «عوامل مؤثر در نوآوری و پیچیدگی» (شامل پیچیدگی بازار، آمادگی نوآوری) استفاده می‌کند. امتیاز هریک از ارکان در این شاخص حداکثر ۷ در نظر گرفته می‌شود.

همچنین بهبود آمادگی فناوریانه نیز به دلیل بهبود عملکرد در جذب فناوری توسط بنگاه‌ها و یا از طریق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی رخ داده است. بهبود رکن کارایی بازار کار به واسطه بهبود ظرفیت کشور در جذب افراد با استعداد به وقوع پیوسته است. بهبود زیرساخت‌ها نیز به واسطه نوسازی و خرید هواپیمای جدید و افزایش ظرفیت خطوط هوایی کشور بوده است. با این حال تنزل ۶ پله‌ای رکن محیط کلان اقتصادی متأثر از بدتر شدن وضعیت توازن بودجه دولت، نرخ پس انداز ناخالص ملی و بدهی عمومی بوده و تنها مؤلفه تورم بهبود ۶ رتبه‌ای داشته است.

تحلیل جدول (۱-۱۲) نشان می‌دهد به لحاظ رتبه، ارکان کارایی بازار کار، کارایی بازار کالا و عوامل مؤثر بر نوآوری در بدترین وضعیت در سال ۲۰۱۶ قرار دارند. در حالیکه بیشترین توفیقات کشور در سال ۲۰۱۶ در زمینه ارکان آموزش و تحصیلات تکمیلی، زیرساخت‌ها و کارایی بازار کار رخ داده است. در مجموع وضعیت شاخص رقابت‌پذیری طی دوره ۲۰۱۶-۲۰۱۲ عملاً تحت تأثیر افزایش پیچیدگی بازار، ضعف عوامل مؤثر بر نوآوری، ضعف کارکرد نهادها، بدتر شدن محیط کلان اقتصادی و کاهش کارایی بازار کالا تنزل رتبه داشته است.

جدول (۱-۱۲): رتبه ایران در شاخص رقابت‌پذیری و ارکان آن طی دوره ۲۰۱۶-۲۰۱۲

تغییر ۲۰۱۲-۱۶	تغییر ۲۰۱۵-۱۶	۲۰۱۶	۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	
-۱۰	-۲	۷۶	۷۴	۸۳	۸۲	۶۶	شاخص رقابت‌پذیری
-۲	+۲	۶۱	۶۳	۷۱	۷۵	۵۹	الزامات بنیادین
-۲۲	+۴	۹۰	۹۴	۱۰۸	۸۳	۶۸	نهادها
+۱۰	+۴	۵۹	۶۳	۶۹	۶۵	۶۹	زیرساخت‌ها
-۱۵	-۶	۷۲	۶۶	۶۲	۱۰۰	۵۷	محیط کلان اقتصادی
-۳	-۲	۴۹	۴۷	۵۲	۵۱	۴۶	بهداشت و آموزش ابتدایی
+۱	+۱	۸۹	۹۰	۹۸	۹۸	۹۰	عوامل تقویت‌کننده کارایی
+۱۸	+۹	۶۰	۶۹	۷۸	۸۸	۷۸	آموزش و تحصیلات عالی
-۱۳	-۲	۱۱۱	۱۰۹	۱۲۰	۱۱۰	۹۸	کارایی بازار کالا

تغییر ۲۰۱۲-۱۶	تغییر ۲۰۱۵-۱۶	۲۰۱۶	۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	
+۷	+۴	۱۳۴	۱۳۸	۱۴۲	۱۴۵	۱۴۱	کارایی بازار کار
-۸	+۳	۱۳۱	۱۳۴	۱۲۸	۱۳۰	۱۲۳	توسعه بازارهای مالی
+۱۴	+۲	۹۷	۹۹	۱۰۷	۱۱۶	۱۱۱	آمدگی فناوریانه
-۱	۰	۱۹	۱۹	۲۱	۱۹	۱۸	اندازه بازار
-۲۴	+۱	۱۰۱	۱۰۲	۱۰۲	۸۶	۷۷	عوامل مؤثر بر نوآوری و پیچیدگی
-۱۶	+۱	۱۰۹	۱۱۰	۱۱۰	۱۰۴	۹۳	پیچیدگی بازار
-۲۴	+۱	۸۹	۹۰	۸۶	۷۱	۶۵	نوآوری

Source: Global Competitiveness Report(2017)

مقایسه شاخص رقابت پذیری ایران و برخی کشورهای منتخب خاورمیانه شامل امارات متحده عربی (رتبه ۱۶ جهان)، قطر (رتبه ۱۸ جهان)، رژیم اشغالگر قدس (رتبه ۲۴ جهان)، عربستان سعودی (رتبه ۲۹ جهان)، کویت (رتبه ۳۸ جهان)، بحرین (رتبه ۴۸ جهان)، ترکیه (رتبه ۵۵ جهان) و اردن (رتبه ۶۳ جهان) نشان از وضعیت نسبتاً نامطلوب کشور در این شاخص دارد.

تحلیل وضعیت ارکان شاخص رقابت پذیری سال ۲۰۱۶ نشان می دهد که بدترین وضعیت در سال ۲۰۱۶ در ارکان زیر حاکم است:

- عملکرد کارایی بازار کالا (رتبه ۱۱۱ و امتیاز ۴) که بر مواردی همچون شروع کسب و کار، واردات و قوانین تعرفه ای تمرکز دارد. این شاخص در سال ۲۰۱۵ (نسبت به سال قبل) بهبود ۱۱ پله ای را تجربه کرد، ولی در سال ۲۰۱۶ وضعیت بدتری (نسبت به سال قبل) داشت و با ۲ رتبه نزول مواجه شد. دلیل اصلی بهبود ۱۱ پله ای سال ۲۰۱۵ ناشی از بهبود فرآیندهای شروع کسب و کار (عملکرد مؤثر دولت در کاهش تعداد فرآیندهای کسب و کار) و بهبود وضعیت موانع غیر تعرفه ای است.
- کارایی بازار کار (رتبه ۱۳۴ و امتیاز ۳٫۲) که بر مواردی مانند انعطاف پذیری دستمزدها، وضعیت رابطه کارگر و کارفرما و ... تمرکز دارد.

– توسعه بازارهای مالی (رتبه ۱۳۱ و امتیاز ۲/۹) که بر توسعه بازارهای مالی و دسترسی به منابع تأمین مالی (اعم از بانک و بازار سرمایه) دلالت دارد، علیرغم بهبود ۳ پله‌ای ایران حاکی از عدم توسعه‌یافتگی بازارهای مالی کشور است.

در مجموع عملکرد شاخص رقابت‌پذیری سال ۲۰۱۶ برای اقتصاد ایران نشان می‌دهد مهمترین موانع انجام فعالیت‌های اقتصادی دسترسی به منابع مالی، تورم، بوروکراسی و ناکارآمدی دولتی، ناپایداری سیاستی و فساد بوده‌اند.

۱-۲-۳. شاخص آزادی اقتصادی^۱

اقتصاد ایران در کل از نقطه نظر شاخص آزادی اقتصادی در سال ۲۰۱۶ وضعیت مناسبی نداشته، به‌طوریکه رتبه ۱۵۵ را بین ۱۸۰ کشور جهان کسب کرده است؛ با این حال رتبه ایران نسبت به سال ۲۰۱۵ با ۱۶ پله صعود مواجه شده است. اصلی‌ترین دلایل بهبود شاخص شامل بهبود آزادی کسب و کار (بهبود ۲۳ رتبه‌ای)، آزادی نیروی کار (بهبود ۲۲ رتبه‌ای) و کاهش فساد و افزایش یکپارچگی دولت (بهبود ۳ رتبه‌ای) می‌باشد. بررسی روند این شاخص طی دوره ۱۶-۲۰۱۲ حاکی از تغییرات محدود و نوسانی شاخص بوده که استمرار سیاست‌های یکپارچه جهت افزایش آزادی اقتصادی در کشور را در معرض تردید قرار می‌دهد. با این حال بهبود ۳۴ رتبه‌ای شاخص مخارج دولت و ۲۷ واحدی نبود فساد و یکپارچگی دولت طی این دوره از روند رو به بهبود کارایی در دولت یازدهم حکایت می‌کند.

۱. شاخص آزادی اقتصادی میزان آزادی فعالیت‌های اقتصادی هر کشور براساس اصول اقتصاد بازار آزاد را بررسی می‌کند. براساس تعریف بنیاد هریتیج، آزادی اقتصادی حق اساسی هراسانی برای در دست داشتن اختیار کار و اموالش است و تضمین حقوق مالکیت افراد جامعه و حداقل بودن میزان دخالت دولت در اقتصاد از شاخصه‌های اصلی وجود آزادی اقتصادی هر کشور است. برای اندازه‌گیری آزادی اقتصادی از ۱۲ رکن در ۴ گروه اصلی شامل «حاکمیت قانون» (حقوق مالکیت، یکپارچگی دولت و کارایی قضایی)؛ «اندازه دولت» (مخارج دولت، بار مالیاتی و سلامت مالی)؛ «کارایی قوانین» (آزادی کسب و کارها، آزادی نیروی کار و آزادی پولی)؛ و «بازارهای باز» (آزادی تجاری، آزادی سرمایه‌گذاری و آزادی مالی) استفاده می‌شود. شایان ذکر است قبلاً ۱۰ زیرشاخص ارزیابی می‌شد و هم اکنون دو عامل کارایی نظام قضایی و سلامت مالی دولت بدان اضافه شده است. در این شاخص برای هر مولفه حداکثر نمره ۱۰۰ در نظر گرفته می‌شود و کشورها در ۵ سطح آزادی اقتصادی طبقه‌بندی می‌شوند. سطح یک بیانگر حداکثر آزادی اقتصادی (امتیاز ۸۰ تا ۱۰۰) و سطح پنج نشانگر بسته بودن اقتصادی (امتیاز ۴۰ تا ۴۹/۹) است.

جدول (۱-۱۳): رتبه ایران در شاخص آزادی اقتصادی و ارکان آن طی دوره ۲۰۱۲-۱۶

گروه	رکن	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	تغییر ۲۰۱۵-۱۶	تغییر ۲۰۱۲-۱۶
آزادی اقتصادی		۱۶۸	۱۷۳	۱۷۱	۱۷۱	۱۵۵	+۱۶	+۱۳
حاکمیت قانون	حقوق مالکیت	۱۶۵	۱۶۶	۱۶۵	۱۶۴	۱۶۳	+۱	+۲
	آزادی از فساد / یکپارچگی دولت	۱۱۸	۱۴۱	۱۴۹	۱۴۲	۱۴۵	+۳	+۲۷
	کارایی قضایی	-	-	-	-	۱۱۱	-	-
اندازه دولت	مخارج دولت	۴۳	۲۹	۶	۱۰	۹	+۱	+۳۴
	بار مالیاتی	۶۷	۷۶	۷۰	۷۰	۷۳	-۳	-۶
	سلامت مالی	-	-	-	-	۳۸	-	-
اثربخشی قوانین	آزادی کسب و کار	۹۲	۱۰۳	۱۲۵	۱۱۹	۹۶	+۲۳	-۴
	آزادی نیروی کار	۱۱۲	۱۶۴	۱۳۲	۱۳۹	۱۱۷	+۲۲	-۵
	آزادی پولی	۱۷۱	۱۸۱	۱۸۰	۱۷۷	۱۷۸	-۱	-۷
بازار آزاد	آزادی تجارت	۱۷۴	۱۷۸	۱۸۰	۱۷۲	۱۷۵	-۳	-۱
	آزادی سرمایه‌گذاری	۱۷۰	۱۷۸	۱۷۶	۱۷۷	۱۷۵	+۲	-۵
	آزادی تأمین مالی	۱۷۰	۱۷۴	۱۷۴	۱۷۴	۱۷۳	+۱	-۳

Source: Economic Freedom Index, The Heritage Foundation (2017).

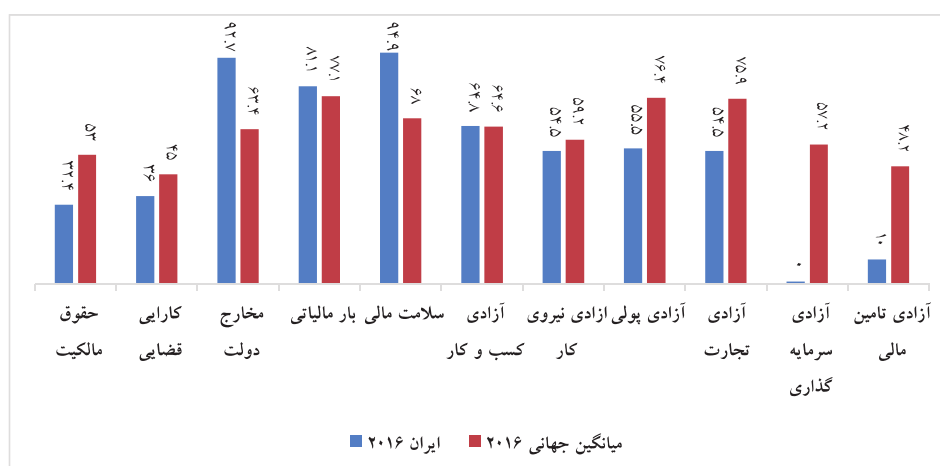
مقایسه امتیاز ایران (۵۰/۵) با متوسط امتیاز منطقه منا (۶۱/۹) و متوسط امتیاز جهانی (۶۰/۹) در شاخص آزادی اقتصادی نشان می‌دهد شکاف زیادی بین ایران و جهان (و حتی منطقه منا) بویژه در برخی ارکان مانند آزادی پولی، آزادی تجارت، آزادی سرمایه‌گذاری و آزادی تأمین مالی وجود دارد (نمودار ۳-۱). این امر زمینه توجه ویژه و برنامه‌ریزی دقیق جهت بهبود رتبه کشور در شاخص‌های مذکور بویژه با استفاده از فضای پس‌ابرجام را دوچندان می‌کند.

تحلیل وضعیت ارکان شاخص آزادی اقتصادی کشور در سال ۲۰۱۶ نشان می‌دهد که ایران بهترین وضعیت را در رکن مخارج دولت داشته، همچنین ارکان آزادی کسب و کار و آزادی نیروی کار بیشترین بهبود را در سال ۲۰۱۶ تجربه کرده‌اند. اما بدترین رتبه‌های ایران مربوط به ارکان زیر (عمدتاً در گروه بازار آزاد) می‌باشد:

- آزادی پولی (رتبه ۱۷۸ و امتیاز ۵۵/۵) که بردخال و کنترل دولت در قیمت‌ها و نرخ تورم اشاره دارد.
- آزادی تجارت (رتبه ۱۷۵ و امتیاز ۵۴/۵) که بر میزان تعرفه‌ها در واردات کالاهای خارجی اشاره دارد.
- آزادی سرمایه‌گذاری (رتبه ۱۷۵ و امتیاز ۰) که بر آسانی ورود و خروج سرمایه اشاره دارد.
- آزادی تأمین مالی (رتبه ۱۷۳ و امتیاز ۱۰) که بر مالکیت و کنترل دولتی در بخش بانکداری، بیمه و مؤسسات مالی اشاره دارد.

به‌طور کلی با وجود اینکه طی دو سال گذشته امتیاز شاخص بازار آزاد کشور تحت تأثیر کاهش محدودیت‌های صادراتی، کاهش نرخ تعرفه‌ها و موانع تعرفه‌ای و همچنین کاهش زمان‌بری فرآیندهای صادراتی و وارداتی با بهبود مواجه شد؛ اما در کل در مقایسه با میانگین جهانی، وضعیت زیرشاخص‌های باز بودن بازار کشور مناسب نیست. عواملی مانند پایین بودن نسبت ارزش صادرات و واردات به تولید ناخالص داخلی، متوسط ۱۵/۲ درصدی نرخ مؤثر تعرفه، عدم رفع کامل تحریم‌های بین‌المللی، تشدید مناقشات در منطقه، موانع داخلی و... از مهمترین عواملی می‌باشند که منجر به رتبه پایین ایران در گروه بازار آزاد شده است.

نمودار (۱-۳): امتیاز ارکان شاخص آزادی اقتصادی ایران و میانگین جهانی در سال ۲۰۱۶

Source: Index for Economic Freedom (2017).

۱-۲-۴. شاخص نوآوری جهانی^۱

رتبه ایران در شاخص نوآوری جهانی طی دوره ۱۶-۲۰۱۲ از رتبه ۱۱۳ به ۷۵ (با ۳۸ پله صعود) ارتقاء یافته است. در سال ۲۰۱۶ نیز با ۳ پله صعود نسبت به سال قبل، رتبه ۷۵ جهان را از میان ۱۲۷ کشور به خود اختصاص داده است. بررسی دقیق تر نشان می دهد ایران از ناحیه بهبود ۱۸ رتبه ای در رکن خروجی های فناوری و ۳۵ رتبه ای در گروه نرخ کارایی نوآوری توانسته وضعیت خود را در زمینه این شاخص در جهان در سال ۲۰۱۶ بهبود بخشد. بهبود ۱۵ رتبه ای گروه خروجی نوآوری در نتیجه بهبود در ارکان خروجی خلاق و خروجی دانش و فناوری به ترتیب با ۱۰ پله صعود و ۱۸ پله صعود رخ داده است.^۲ بهبود قابل توجه اجزاء دارایی های نامشهود و خلاقیت آنلاین از مهمترین عوامل مؤثر در ارتقای گروه خروجی نوآوری کشور بوده است.

تحلیل جدول (۱-۱۴) نشان می دهد روند نوآوری کشور طی دوره ۱۶-۲۰۱۲ رو به بهبود بوده است و بیشترین بهبود از محل گروه نرخ کارایی نوآوری و گروه خروجی های نوآوری شامل ارکان خروجی خلاق و خروجی دانش و فناوری رخ داده است. در سال ۲۰۱۶ شاخص نوآوری کشور به واسطه تداوم روند مشابه دوره ۱۶-۲۰۱۲ با بهبود موارد فوق الاشاره مواجه شد که بهبود ۳ رتبه ای شاخص نوآوری کشور را در پی داشت.

بهبود ۳۵ رتبه ای در گروه نرخ کارایی نوآوری و ۱۵ رتبه ای در گروه خروجی نوآوری ارتقای ۳ پله ای شاخص نوآوری در سال ۲۰۱۶ را در پی داشته است. بهبود ۱۵ رتبه ای گروه خروجی نوآوری در نتیجه بهبود در ارکان خروجی خلاق و خروجی دانش و فناوری به ترتیب با ۱۰ پله صعود و ۱۸ پله صعود رخ داده است

۱. شاخص نوآوری جهانی از شاخص های متأثر از عملکرد بخش صنعت در ۳ گروه و ۷ رکن است. این شاخص مشتمل بر گروه «ورودی نوآوری» شامل ارکان پیچیدگی یا بلوغ بازار (اعتبار، سرمایه گذاری و تجارت)، پیچیدگی یا بلوغ کسب و کار (دانش کارگران، پیوستگی نوآوری و جذب دانش)، نهادها (محیط سیاسی و قانونی و محیط کسب و کار)، منابع انسانی و تحقیقاتی (آموزش و پرورش، آموزش دانشگاهی و تحقیق و توسعه)، زیرساخت (زیرساخت فناوری اطلاعات و ارتباطات، زیرساخت های عمومی و حفظ محیط زیست)، گروه «خروجی نوآوری» شامل ارکان خروجی خلاق (دارایی های نامشهود، خدمات و محصولات خلاقانه و خلاقیت برخط) و خروجی دانش و فناوری (خروجی دانش و فناوری تولید دانش، تأثیر دانش و انتشار دانش) و گروه «نرخ کارایی نوآوری» مورد بررسی قرار می گیرد. نرخ کارایی نوآوری از تقسیم شاخص خروجی نوآوری بر ورودی نوآوری به دست می آید و نشان دهنده آن است که در یک کشور چه مقدار خروجی نوآوری از ورودی آن حاصل می شود. امتیاز هر یک از موارد فوق حداکثر ۱۰۰ گرفته شده است.

۲. «خروجی خلاق» شامل خدمات و کالاهای خلاق و همچنین خلاقیت های آنلاین و دارایی های نامشهود و «خروجی دانش و فناوری» نیز شامل خلق دانش، اثر دانش و انتشار دانش می باشد.

جدول (۱-۱۴): رتبه ایران در شاخص نوآوری جهانی و ارکان آن طی دوره ۲۰۱۲-۱۶

رتبه	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	تغییر ۲۰۱۵-۱۶	تغییر ۲۰۱۲-۱۶
شاخص نوآوری جهانی	۱۱۳	۱۲۰	۱۰۶	۷۸	۷۵	+۳	+۳۸
ورودی‌های نوآوری	۱۰۷	۱۰۷	۱۰۶	۹۰	۹۸	-۸	+۹
پیچیدگی بازار	۱۳۳	۱۳۹	۱۳۹	۱۰۲	۱۱۲	-۱۰	+۲۱
پیچیدگی کسب‌وکار	۱۲۰	۱۳۶	۱۳۰	۱۱۱	۱۱۵	-۴	+۵
نهاده‌ها	۱۳۲	۱۳۱	۱۲۶	۱۱۲	۱۰۶	+۶	+۲۶
منابع انسانی و تحقیقاتی	۵۶	۴۶	۴۶	۴۸	۴۵	+۳	+۱۱
زیرساخت	۷۹	۸۱	۶۸	۹۱	۹۹	-۸	-۲۰
خروجی‌های نوآوری	۱۲۰	۱۲۵	۱۰۵	۷۲	۵۷	+۱۵	+۶۳
خروجی خلاق	۱۲۷	۱۲۸	۱۱۶	۷۵	۶۵	+۱۰	+۶۲
خروجی دانش و فناوری	۹۶	۱۱۳	۹۰	۶۵	۴۷	+۱۸	+۴۹
نرخ کارایی نوآوری	۱۰۷	۱۲۲	۱۰۳	۵۱	۱۶	+۳۵	+۹۱

Source: Global Innovation Index (2017).

- مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تضعیف شاخص نوآوری جهانی در سال ۲۰۱۶ ایران شامل موارد زیر می‌باشند:
- پیچیدگی بازار (رتبه ۱۱۲ و امتیاز ۳۵٫۵) که بر مواردی چون اعتبار، سرمایه‌گذاری، تجارت و رقابت دلالت دارد. کاهش رتبه اجزاء سرمایه‌گذاری (۹ پله)، تجارت و رقابت (۳ پله) و تأمین اعتبار (۲ پله) در سال ۲۰۱۶ نسبت به سال قبل همگی بر شاخص پیچیدگی بازار تأثیرگذار بوده‌اند.
 - پیچیدگی کسب‌وکار (رتبه ۱۱۵ و امتیاز ۲۲٫۸) که بر دانش کارگران، پیوستگی نوآوری و جذب دانش تمرکز دارد. از منظر شاخص نوآوری جهانی مهمترین مشکل در پیچیدگی کسب‌وکار، جذب دانش است به نحوی که ایران از میان ۱۲۷ کشور رتبه ۱۲۴ را داراست. عوامل مؤثر بر این رکن شامل رتبه نامناسب در جریان خالص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، واردات کالاهای با فناوری بالا، پرداخت حق اختراع و واردات خدمات ITC می‌باشند.

۵-۲-۱. شاخص توانمندسازی تجاری^۱

جایگاه ایران در شاخص توانمندسازی تجاری در سال ۲۰۱۶ نزول ۱ پله‌ای در میان ۱۳۶ کشور داشته است که این افت جایگاه بیشتر ناشی از ضعف در گروه ترتیبات اداری در مرزها (با ۴ پله سقوط نسبت به سال ۲۰۱۴) رخ داده است. همچنین ارکان دسترسی به بازار و زیرساخت حمل و نقل و ارتباطات با ارتقای ۲ پله‌ای و محیط عملیاتی با ۹ پله صعود از مواردی بوده‌اند که توانایی تجاری ایران را افزایش داده‌اند. این در حالی است که این شاخص طی دوره ۲۰۱۲-۱۶ با ۱۵ رتبه تنزل همراه بوده است.

جدول (۱-۱۵): رتبه ایران در شاخص توانمندسازی تجاری و ارکان آن طی دوره ۲۰۱۲-۱۶

میزان تغییر ۲۰۱۲-۱۶	میزان تغییر ۲۰۱۴-۱۶	۲۰۱۶	۲۰۱۴	۲۰۱۲	
-۱۵	-۱	۱۳۲	۱۳۱	۱۱۷	توانمندسازی تجاری
-۴	+۲	۱۳۶	۱۳۸	۱۳۲	دسترسی به بازار
-۴	+۲	۱۳۶	۱۳۸	۱۳۲	دسترسی به بازار داخلی
-۴	-۳	۱۳۶	۱۳۳	۱۳۲	دسترسی به بازار خارجی
-۲۷	-۴	۱۲۳	۱۱۹	۹۶	ترتیبات اداری در مرزها
-۳۲	-۴	۱۲۳	۱۱۹	۹۱	کارایی و شفافیت در امور گمرکی
-۸	+۲	۹۰	۹۲	۸۲	زیرساخت
-۲	-۴	۶۹	۶۵	۶۷	دسترسی و کیفیت زیرساخت‌های حمل و نقل
-۱۵	+۴	۸۶	۹۰	۷۱	دسترسی و کیفیت خدمات حمل و نقل
-۶	+۳	۱۰۰	۱۰۳	۹۴	دسترسی و استفاده از خدمات ITC

۱. شاخص توانمندسازی معیاری است برای اندازه‌گیری اینکه کشورها تا چه اندازه توانسته‌اند موسسات، سیاست‌ها و خدمات خویش را برای تسهیل جریان آزاد کالا به مقاصد نهایی توسعه دهند. این شاخص که تمامی اقدامات «تسهیل‌کننده تجارت» را مورد توجه قرار می‌دهد، در ۴ گروه و ۷ رکن شامل «دسترسی به بازار» (دسترسی به بازارهای داخلی و خارجی)، «ترتیبات اداری در مرزها» (کارایی و شفافیت در امور گمرکی)، «زیرساخت» (قابلیت دسترسی و کیفیت زیرساخت‌های حمل و نقل، قابلیت دسترسی و کیفیت خدمات حمل و نقل و قابلیت دسترسی و استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات) و «محیط عملیاتی» (محیط قانونی و محیط فیزیکی) طبقه‌بندی می‌شود.

میزان تغییر ۲۰۱۲-۱۶	میزان تغییر ۲۰۱۴-۱۶	۲۰۱۶	۲۰۱۴	۲۰۱۲	
-۳۳	+۹	۱۱۶	۱۲۵	۸۳	محیط عملیاتی
-۳۳	+۹	۱۱۶	۱۲۵	۸۳	محیط عملیاتی ^۱

Source: World Economic Forum (2016).

بررسی اجزای شاخص توانمندسازی تجاری در سال ۲۰۱۶ نشان می دهد، تأمین مالی و دسترسی به منابع مالی به عنوان یکی از اجزای رکن محیط عملیاتی نسبت به سال قبل وضعیت بهتری یافته است، به گونه ای که دسترسی به منابع مالی رتبه ۱۱۸ را در میان ۱۳۶ کشور به خود اختصاص داده است (نسبت به رتبه ۱۳۲ در سال ۲۰۱۴). این امر خود به عنوان یکی از معضلات بنگاه های اقتصادی در بخش صنعت و معدن به دفعات در کشور مورد تأیید بنگاه های اقتصادی بوده و بر عملکرد این بخش تأثیر بسزایی داشته است. با این وجود بررسی اجزای این رکن نشان می دهد آزادی فعالیت های خارجی در این سال با وجود بهتر شدن امتیاز، ۲ پله نسبت به سال ۲۰۱۴ نزول جایگاه داشته است.

تحلیل شاخص های توانمندسازی تجاری ۲۰۱۶ نشان می دهد بدترین رتبه های ایران مربوط به موارد زیر است:

- گروه دسترسی به بازار (رتبه ۱۳۶ و امتیاز ۲٫۱) که بردسترسی به بازارهای داخلی و خارجی تمرکز دارد. مهمترین عامل دسترسی به بازار داخلی مرتبط با فرآیندهای واردات کالا است. بالا بودن نرخ تعرفه و موارد مرتبط با آن هزینه واردات کالا را افزایش داده که این امر خود بر تولید و در نتیجه صادرات کالاها به خصوص کالاهای صنعتی مؤثر است.

- ترتیبات اداری در مرزها (رتبه ۱۲۳ و امتیاز ۳٫۲) که بر فرآیندهای گمرکی و شفافیت در فعالیت های مرتبط با گمرک تمرکز دارد. گروه ترتیبات اداری در مرزها همانند شاخص تجارت فرامرزی به خدمات مرتبط با گمرک مانند تعداد روزهای لازم برای صادرات، واردات، تعداد اسناد لازم برای واردات و صادرات اشاره دارد. این گروه بر عملکرد ضعیف گمرک دلالت دارد، ضعف در هریک از موارد نامبرده می تواند مانعی جدی بر توسعه تجارت کشور به شمار آید. اگرچه گمرک با ایجاد سامانه جامع گمرکی و همچنین پنجره

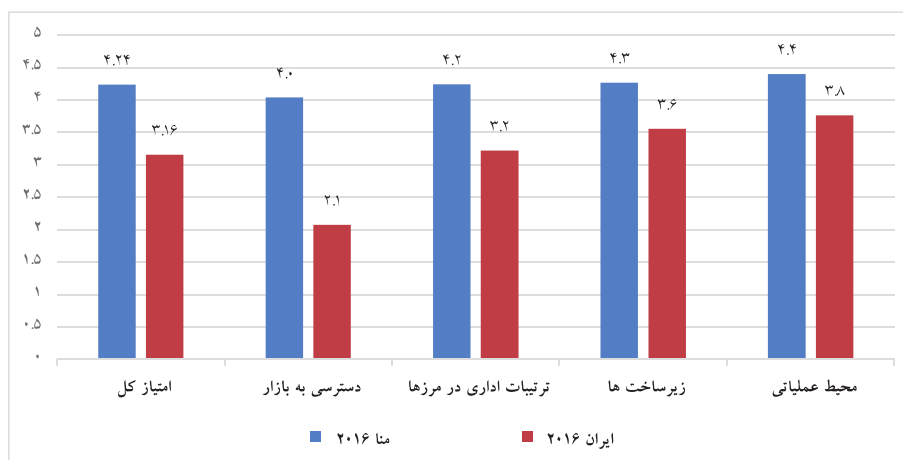
۱. رکن محیط عملیاتی شامل اجزای حقوق مالکیت فکری، کارایی نهادهای عمومی، دسترسی به منابع مالی، آزادی در همکاری های خارجی و امنیت فیزیکی است.

واحد سعی در کاهش فرآیندها نموده است، با این حال بدتر شدن رتبه ایران نشان دهنده کافی نبودن این اقدامات نسبت به سایر کشورها است.

در مجموع، از منظر این شاخص مواردی همچون دسترسی به بازارهای جدید صادراتی، دسترسی به تأمین مالی تجاری، فناوری و مهارت‌های نامناسب، فرآیندهای سخت وارداتی، نقص نظام تعرفه‌ای و وجود کاستی‌هایی در نظام استانداردها و الزامات فنی داخلی مهمترین مشکلات واحدهای تولیدی ایران در امر توانمندسازی تجاری به شمار می‌رود.

مقایسه امتیاز ایران در ارکان مرتبط با شاخص توانمندسازی تجاری علاوه بر بدتر شدن امتیاز ایران در شاخص ترتیبات اداری در مرزها حاکی از پایین تر بودن امتیاز ایران نسبت به منطقه منا است. اگرچه در غالب ارکان شکاف بین امتیاز ایران و این منطقه در سال ۲۰۱۶ کاهش داشته است با این حال همچنان تا کسب میانگین منطقه برای ایران فاصله وجود دارد.

نمودار (۴-۱): امتیاز ارکان شاخص توانمندسازی تجاری ایران و منطقه منا در سال ۲۰۱۶

Source: World Economic Forum (2016).

۱-۲-۶. شاخص عملکرد لجستیک^۱

رتبه ایران در شاخص عملکرد لجستیک ۱۶ پله طی دوره ۱۶-۲۰۱۲ بهبود داشته است. همچنین ایران در گزارش سال ۲۰۱۶ با ۱۸ پله صعود جایگاه خود را از رتبه ۱۱۴ به رتبه ۹۶ ارتقاء داده است. بهبود رتبه ایران در این شاخص در نتیجه ارتقاء عملکرد لجستیکی ایران در تمامی ارکان (شامل گمرک، زیرساخت، کیفیت خدمات، ردیابی محموله‌ها، حمل و نقل بین‌المللی و زمان انجام فرآیندها) حاصل شده است. بیشترین جهش عملکرد لجستیکی ایران در رکن «سهولت در ارسال محموله‌های بین‌المللی» بوده که ۳۶ رتبه افزایش داشته است و پس از آن «تحويل به موقع کالا» و «کیفیت زیرساخت‌ها» با ۲۵ پله و «کارایی فرآیندهای ترخیص کالا» با ۲۳ پله بیشترین بهبود را داشته‌اند. تحلیل عملکرد شاخص‌های مذکور نشانگر اولاً تأثیر مستقیم برجام و توافق هسته‌ای در رکن «سهولت در ارسال محموله‌های بین‌المللی» است که با رفع تحریم‌ها به خصوص در حوزه حمل و نقل و عادی شدن فرآیند صادرات و واردات کشور، بهبود رتبه این زیرشاخص را بدنبال داشته است. وزارت راه و شهرسازی به عنوان متولی «زیرساخت‌های لجستیکی» عملکرد قابل قبولی در بهبود رتبه این شاخص داشته است. همچنین تلاش‌های گمرک جهت تسهیل، تسریع، ارتقا و مکانیزه کردن فرایندهای ترخیص کالا (از جمله راه‌اندازی سیستم جامع گمرکی و پنجره واحد گمرکی) در بهبود رتبه «کارایی فرایندهای ترخیص کالا» مؤثر بوده است. نقش بخش خصوصی را (به عنوان شرکت‌های لجستیکی و حمل و نقلی) باید در رکن «شایستگی و کیفیت خدمات لجستیکی» جستجو کرد، شاخصی که همواره بهترین عملکرد و کمترین نوسان رتبه‌ای را تجربه کرده است. این امر نشان می‌دهد اولاً عملکرد بخش خصوصی لجستیک کشور از ثبات قابل قبولی برخوردار بوده است و ثانیاً این عملکرد مناسب منجر به بهبود وضعیت کلی (و جلوگیری از بدتر شدن رتبه ایران) در شاخص کل شده است.

۱. شاخص عملکرد لجستیک به بررسی اقدامات کشورها برای تسهیل تجارت از طریق سرمایه‌گذاری روی زیرساخت‌های «سخت» و «نرم» لجستیک می‌پردازد. این شاخص عملکرد هر کشور را در ۶ رکن شامل «کارایی فرایندهای ترخیص کالا» (سرعت، سادگی و قابل پیش‌بینی بودن تشریفات اداری مثل فرایندهای گمرکی)، «کیفیت زیرساخت‌های لجستیکی» (مانند مبادی ورودی، راه‌آهن، جاده‌ها، تکنولوژی اطلاعات)، «سهولت در ارسال محموله‌های بین‌المللی»، «شایستگی و کیفیت خدمات لجستیکی» (متصدیان حمل و نقل، کارگزاران یا واسطه‌های گمرک)، «توانایی در تعقیب و ردیابی کالاهای ارسالی» و «تحويل به موقع کالا» مورد بررسی قرار می‌دهد.

جدول (۱-۱۶): رتبه ایران در شاخص عملکرد لجستیک و ارکان آن طی دوره ۲۰۰۷-۱۶

تغییر ۲۰۱۴-۱۶	۲۰۱۶	۲۰۱۴	۲۰۱۲	۲۰۱۰	۲۰۰۷	
+۱۸	۹۶	۱۱۴	۱۱۲	۱۰۳	۷۸	شاخص عملکرد لجستیک
+۲۳	۱۱۰	۱۳۳	۱۲۶	۱۰۶	۶۳	کارایی فرآیندهای ترخیص کالا
+۲۵	۷۲	۹۷	۱۰۰	۸۶	۶۶	کیفیت زیرساخت‌های لجستیکی
+۳۶	۸۸	۱۲۴	۱۱۵	۱۲۱	۶۶	سهولت در ارسال محموله‌های بین‌المللی
+۱	۸۲	۸۳	۸۷	۶۹	۷۸	شایستگی و کیفیت خدمات لجستیک
+۱۲	۱۱۱	۱۲۳	۱۰۸	۱۱۰	۱۲۵	توانایی در تعقیب و ردیابی کالاهای ارسالی
+۲۵	۱۱۶	۱۴۱	۱۳۸	۸۵	۱۰۶	تحويل به موقع کالا

Source: World Bank (2016).

تحلیل جهانی و منطقه‌ای این شاخص نشان می‌دهد کشورهای آلمان، لوکزامبورگ، سوئد و هلند بهترین عملکردهای لجستیکی جهان را دارا می‌باشند. در بین کشورهای آسیایی نیز سنگاپور (رتبه ۵)، هنگ‌کنگ (رتبه ۹) و ژاپن (رتبه ۱۲) بهترین عملکرد لجستیکی طی دوره ۲۰۱۴-۱۶ را داشته‌اند. اگرچه بیشترین بهبود عملکرد لجستیکی در بین کشورهای منطقه در سال ۲۰۱۶ نسبت به دوره ۲۰۱۴ مربوط به ایران و امارات متحده عربی می‌باشد ولی باید اذعان کرد که وضعیت ایران در این شاخص همچنان مناسب نیست و درحالی‌که بهترین موقعیت لجستیکی را در بین کشورهای منطقه داراست، اما در بین ۲۰ کشور منطقه رتبه ۱۱ را دارد.

در سال ۲۰۱۶ بهبود ۳۶ رتبه‌ای رکن «سهولت در ارسال محموله‌های بین‌المللی»، بهبود ۲۵ پله‌ای «تحويل به موقع کالا» و «کیفیت زیرساخت‌ها» و بهبود ۲۳ پله‌ای «کارایی فرآیندهای ترخیص کالا» جایگاه ایران را در شاخص لجستیک ۱۸ رتبه بهبود داده است.

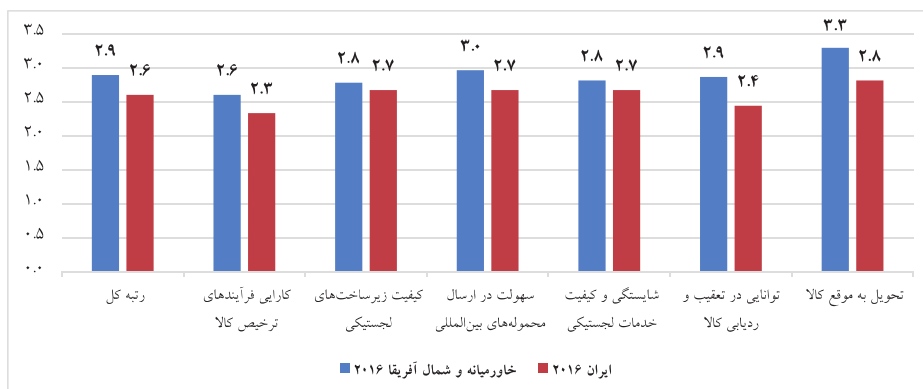
ارکان با بدترین وضعیت در سال ۲۰۱۶ در شاخص عملکرد لجستیک شامل موارد زیر می‌باشند:

- تحويل به موقع کالا (رتبه ۱۱۶ و امتیاز ۲,۸۱)،
- توانایی در تعقیب و ردیابی کالاهای ارسالی (رتبه ۱۱۱ و امتیاز ۲,۴۴) و
- کارایی فرآیندهای ترخیص کالا (رتبه ۱۱۰ و امتیاز ۲,۳۳)

علیرغم بهبودهای حاصل‌شده در خصوص شاخص عملکرد لجستیک طی دوره‌های اخیر، کشور همچنان به لحاظ زیرساخت‌های تجاری خود در وضعیت مناسبی نسبت به کشورهای جهان و کشورهای منطقه قرار ندارد. این وضعیت در شرایطی است که ایران بهترین موقعیت لجستیکی را در بین کشورهای منطقه داراست. تردیدی نیست که تا زمان برقراری این شرایط، قرار گرفتن در محیط تجارت جهانی برای کشور و استفاده از ظرفیت‌های لجستیکی آن برای جایگیری در زنجیره ارزش جهانی با دشواری همراه خواهد بود.

بررسی شاخص عملکرد لجستیکی در سال ۲۰۱۶ برای کشورهای جهان حاوی نکاتی است: اولاً واگرایی بین کشورهای با بهترین و بدترین عملکرد در حال افزایش است. ثانیاً زنجیره ارزش قابل اطمینان و کیفیت خدمات ارائه‌شده دو هدف کلیدی کشورها است. ثالثاً تسهیلات تجاری و حمل‌ونقل برای کشورهای با عملکرد پایین در شاخص عملکرد لجستیکی حیاتی است. رابعاً فرآیندهای شفاف در مرزها در ارتقای زنجیره ارزش پایدار ضرورت دارند که برای دستیابی به آن دولت‌ها باید به تسهیل فرآیندهای تجاری بپردازند.

نمودار (۵-۱): امتیازات شاخص لجستیک ایران و منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا در سال ۲۰۱۶

Source: World Bank (2016).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری فصل اول

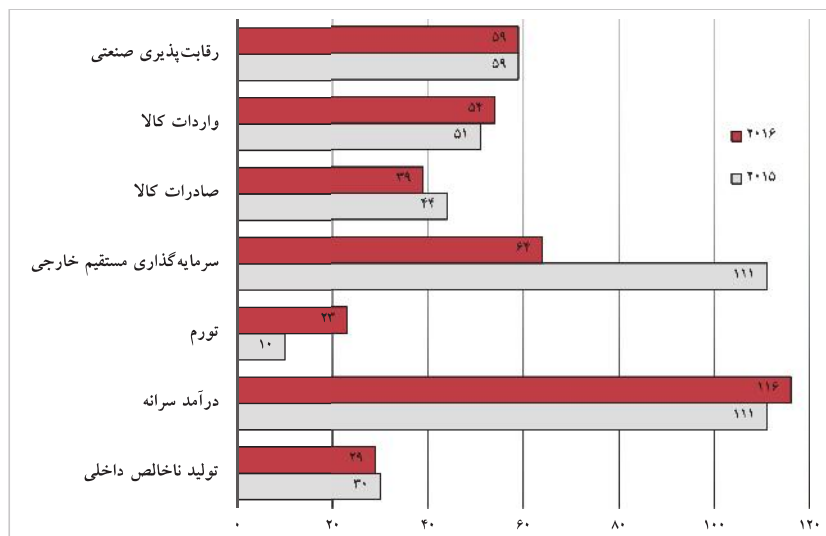
تحت شرایطی که اقتصاد جهانی در سال ۲۰۱۶ با رشد محدود اقتصادی، افزایش تورم، کاهش درآمد سرانه، کاهش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و کاهش ارزش تجارت کالاها و خدمات مواجه بود؛ اقتصاد ایران با کاهش تنش‌های بین‌المللی و اتخاذ برخی سیاست‌های اقتصادی داخلی توانست در این سال با کاهش تورم، افزایش سهم از تجارت خارجی و افزایش سرمایه‌گذاری خارجی مواجه شود. با این حال رشد اقتصادی کشور پایینتر از رشد اقتصاد جهانی بود و درآمد سرانه کشور در مقایسه با سال قبل با کاهش مواجه گردید.

در سال ۲۰۱۶ وضعیت ایران از نقطه نظر شاخص‌های آزادی اقتصادی، نوآوری جهانی و لجستیک بهبود یافت، اما در زمینه شاخص‌های سهولت کسب‌وکار، رقابت‌پذیری و توانمندسازی تجاری با تنزل رشد مواجه بود. برخی از اصلاحات به عمل آمده در حوزه کسب‌وکار، تحرک بخشیدن به نیروی کار، افزایش نرخ کارایی و نوآوری، افزایش خروجی‌های دانش و فناوری و نوآوری و سهولت ارسال محموله‌های بین‌المللی از مهم‌ترین دلایل بهبود شاخص‌های محیطی فوق‌الاشاره بودند. این در حالی است که در این سال راه‌اندازی کسب‌وکار، اخذ اعتبار و دریافت اشتراک برق بیشترین تنزل رتبه در شاخص‌های سهولت کسب‌وکار را داشته‌اند. در شاخص رقابت‌پذیری بیشترین تنزل رتبه در محیط کلان اقتصادی به وقوع پیوست و در زمینه توانمندسازی تجاری، ترتیبات اداری در مرزها و کارایی و شفافیت در امور گمرکی با بیشترین تنزل رتبه مواجه شدند.

بررسی جایگاه اقتصادی ایران در آینه شاخص‌های بین‌المللی گویای بهبود نسبی وضعیت کشور در برخی شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها بوده است. با این حال به منظور تحرک بخشی به تولید و سرمایه‌گذاری در کشور تمرکز بیشتر بر بهبود شاخص‌هایی نظیر راه‌اندازی کسب‌وکار (الکترونیکی شدن فرآیند اخذ گواهی عدم سوءپیشینه، ارتباط الکترونیکی میان سازمان امور مالیاتی، تأمین اجتماعی و اداره ثبت شرکت‌ها و مؤسسات غیرتجاری و استفاده از امضای الکترونیکی)، کارایی و شفافیت امور گمرکی، اخذ اعتبار (لزوم انعطاف‌پذیری بیشتر در مورد وثایق مورد قبول برای دریافت اعتبار، فراهم آوردن بستر سازی و الزامات پیاده‌سازی سامانه ثبت وثایق برای گسترش پوشش اطلاعاتی وام‌گیرندگان و تقویت سیستم گزارش اعتبارات و راه‌اندازی این سامانه، ایجاد قوانین خارج از حیطه ورشکستگی برای بستن کاران دارای وثیقه برای بهبود دسترسی به اعتبار)، کیفیت خدمات لجستیک و تقویت سیستم تعقیب و ردیابی کالا از اهمیت بیشتری برخوردار است. این در حالی است که به سرانجام رسیدن لایحه اصلاح قانون تجارت و بازنگری در نظام تعرفه‌ای کشور در راستای اهداف توسعه صنعتی می‌تواند تأثیر بسزایی در بهبود محیط اقتصادی و بهبود شاخص‌های فوق‌الاشاره داشته باشد.

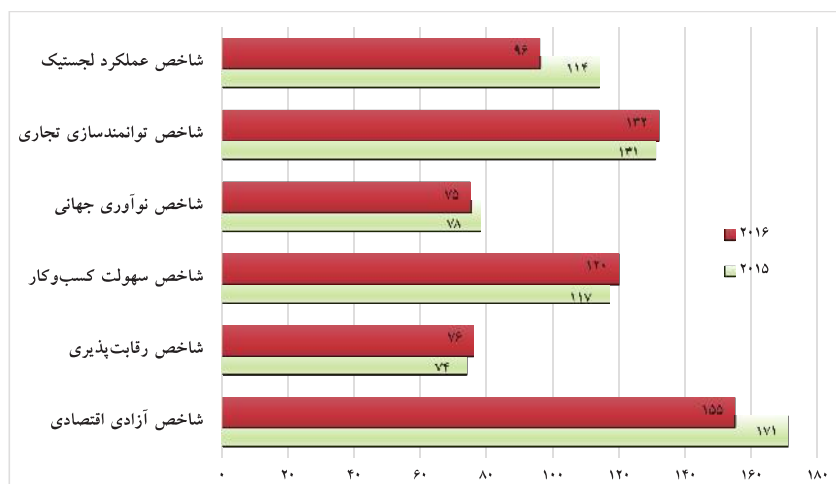
پیوست فصل اول

نمودار (۱) پیوست فصل اول: رتبه ایران در متغیرهای کلیدی اقتصادی طی سال‌های ۱۶-۲۰۱۵

Source: IMF, WB, WIR, UNIDO (2017).

نمودار (۲) پیوست فصل اول: رتبه ایران در شاخص‌های کلیدی طی سال‌های ۱۶-۲۰۱۵

Source: WB, WEF (2017).

